

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Valentina Mikulić

**RELIGIOZNOST, SUOSJEĆANJE I STAVOVI PREMA
IZBJEGLICAMA**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2018.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Valentina Mikulić

**RELIGIOZNOST, SUOSJEĆANJE I STAVOVI PREMA
IZBJEGLICAMA**

Diplomski rad

Područje društvenih znanosti / Psihologija / Socijalna psihologija

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2018.

SADRŽAJ

Uvod	1
Stavovi prema izbjeglicama.....	1
Korelati stavova prema izbjeglicama.....	3
Religioznost.....	5
Suosjećanje	7
Odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama.....	10
Cilj, problemi i hipoteze.....	11
Metoda.....	12
Sudionici.....	12
Instrumenti.....	12
Postupak.....	14
Rezultati	15
Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka.....	15
Deskriptivna statistika	15
Testiranje spolnih razlika.....	18
Odnos sociodemografskih karakteristika, religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama.....	19
Predviđanje stavova prema izbjeglicama na temelju religioznosti i suosjećanja	22
Rasprava	24
Nedostaci istraživanja i implikacije za buduća istraživanja	30
Zaključak.....	32
Literatura	32

Odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama kod studenata te ispitati razlikuju li se mladići i djevojke u navedenim varijablama. Mjerenje je provedeno na prigodnom uzorku od 166 studenata Medicinskog fakulteta u Osijeku. Osim *Sociodemografskog upitnika*, za procjenu religioznosti korišten je *Upitnik religioznosti* (Ljubotina, 2015), za mjerenje suosjećanja koristila se *Skala suosjećanja* (Pommier, 2010), a za ispitivanje stavova prema izbjeglicama korišteni su *Upitnik stavova prema izbjeglicama* (Bošnjak, Grgić, Lovaković, Marković, Mataja i Stojak, 2016) i *Skala socijalne distance* (Bogardus, 1933). Djevojke su pokazivale veći stupanj suosjećanja i religijskih vjerovanja od mladića. Spolne razlike nisu utvrđene na drugim dimenzijama i ukupnom rezultatu religioznosti, stavovima prema izbjeglicama i socijalnoj distanci. Utvrđena je pozitivna povezanost suosjećanja i religioznosti te pozitivnih stavova prema izbjeglicama. S druge strane, nije pronađena povezanost suosjećanja i socijalne distance, kao ni religioznosti i stavova prema izbjeglicama te socijalne distance. Provedenom hijerarhijskom regresijskom analizom dobiveno je kako je jedino suosjećanje značajan prediktor stavova prema izbjeglicama, što znači da sudionici s većim stupnjem suosjećanja imaju pozitivnije stavove.

Ključne riječi: religioznost, suosjećanje, stavovi prema izbjeglicama, socijalna distanca

Relationship between religiosity, compassion and attitudes towards refugees

Abstract

The aim of this study was to examine relationship between religiosity, compassion and attitudes towards refugees and gender differences between them. The study was conducted on convenient sample of 166 students of Faculty of Medicine in Osijek. Beside the *Sociodemographic Questionnaire*, *The Religiosity Questionnaire* (Ljubotina, 2015) was used to measure the level of religiosity, *The Compassion scale* to measure level of compassion, *The Attitudes Towards Refugees Questionnaire* (Bošnjak, Grgić, Lovaković, Marković, Mataja i Stojak, 2016) to measure attitudes towards refugees as well as *Social Distance Scale* (Bogardus, 1933). The results suggest that young women showed higher level of compassion and religious beliefs than men. No gender differences were found with respect to other dimensions of religiosity, attitudes towards refugees and social distance. Further, compassion was statistically significant positively related to religiosity and positive attitudes towards refugees. On the other hand, there was no statistically significant relation between compassion and social distance, as well as religiosity and attitudes towards refugees and social distance. The results of hierarchical regression analysis showed that compassion was sole significant predictor of attitudes towards refugees, meaning that participants with higher level of compassion had more positive attitudes.

Key words: religiosity, compassion, attitudes towards refugees, social distance

Uvod

Nedavna izbjeglička kriza odnosno masovno raseljavanje stanovnika Sirije i okolnih ratom pogođenih područja predstavlja globalni problem koji nije zaobišao niti Hrvatsku. Unatoč tomu što se Hrvatska u navedenom procesu smatra tranzitnom zemljom (izbjeglice se ne zadržavaju duže od nekoliko dana prije nego nastave put prema svojim krajnjim odredištima, najčešće Njemačka i nordijske zemlje), ovaj problem je značajan jer se odražava na domaće stanovništvo (trošenjem državnih resursa na osiguranje sigurnog i legalnog prolaska, pružanje humanitarne pomoći, traženje azila). Mnogobrojni građani, religijski vođe, stručne službe te organizacije civilnog društva svojim su primjerom pokazali suosjećanje i spremnost na pomaganje izbjeglicama. No, istovremeno su se u medijima mogli uočiti primjeri antiimigrantskih politika pojedinih europskih država koje su podržali i građani, kao i primjeri kršenja zakona i vandalizma od strane izbjeglica. Takve suprotstavljene informacije zasigurno utječu na formiranje i održavanje različitih stavova građana prema izbjeglicama. Važnu ulogu u formiranju stavova prema izbjeglicama može imati suosjećanje, čiji je značaj prepoznat u mnogim područjima društva. Naime, ono predstavlja jedno od temeljnih načela kojim se vode profesionalci u području skrbi. Dodatno, središnji je pojam mnogih svjetskih religija. Kršćanstvo izravno šalje poruku kojom potiče vjernike na suosjećanje kroz zauzimanje perspektive drugih ljudi tijekom formiranja socijalnih prosudbi. Ta je moralna poruka poznata kao Zlatno pravilo, a odnosi se na to da pojedinac treba činiti drugima ono što želi da drugi čine njemu.

Ovim se istraživanjem htjelo provjeriti postoji li povezanost između religioznosti i stavova prema izbjeglicama. Uz to, uvedena je varijabla suosjećanja kako bi se provjerilo doprinosi li ona objašnjavaanju odnosa religioznosti i stavova, posebno kada se radi o pojedincima pomagačkih struka gdje je suosjećanje nužno za kvalitetan pristup radu. U prvom će se dijelu uvoda prikazati obilježja stavova prema izbjeglicama utemeljenim na dosadašnjim istraživanjima. U nastavku će se govoriti o religioznosti i suosjećanju te nalazima istraživanja o odnosu navedenih pojava.

Stavovi prema izbjeglicama

Polazna definicija izbjeglica u ovom radu je ona donesena na Konvenciji o statusu izbjeglica 1951. godine (str. 14), kojom su izbjeglice definirane kao „osobe koje se ne nalaze u

zemlji svog državljanstva i koje se, zbog osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja, ne mogu, ili se zbog tog straha ne žele staviti pod zaštitu dotične države; ili osobe bez državljanstva koje se nalaze izvan zemlje prethodnog boravišta, a koje se ne mogu, ili se zbog tog straha ne žele vratiti u tu državu“. Općenito, nalazi prethodnih istraživanja u svijetu (npr. Bloom, 2007) i Hrvatskoj (Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016; Čarija, 2016; Župarić-Iljić i Gregurović, 2012; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) upućuju na sličnost u stavovima prema različitim kategorijama migranata.

Kljaić (1992; prema Petz i sur., 1992; str. 426) definira stavove kao „stečenu, relativno trajnu i stabilnu organizaciju pozitivnih i negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“. Iz navedenog je vidljivo da je struktura stava trodijelna, tj. sadrži emocionalnu, spoznajnu i ponašajnu sastavnicu, sukladno Katzovoj strukturalnoj teoriji stavova. Emocionalna sastavnica uključuje emocionalne reakcije koje pobuđuje objekt stava, spoznajnu sastavnicu čine misli i vjerovanja o specifičnim obilježjima objekta stava, dok ponašajna sastavnica predstavlja postupke ili vidljiva ponašanja prema objektu stava. U kontekstu međugrupnih stavova Aronson, Wilson i Akert (2002) spoznajnu sastavnicu, odnosno stereotipe, opisuju kao generalizacije o grupi ljudi kojima se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim razlikama između članova. Predrasude, odnosno emocionalnu sastavnicu međugrupnih stavova, definiraju kao neprijateljske ili negativne stavove prema pripadnicima prepoznatljive grupe ljudi, zasnovane isključivo na temelju članstva u toj grupi. Posljednju, ponašajnu sastavnicu autori su imenovali diskriminacija, a ona predstavlja neopravdano negativno ponašanje prema članovima grupe koje se javlja samo na temelju pripadnosti toj grupi. Predrasude i diskriminacija mogu se očitovati je kroz iskazivanje socijalne distance, odnosno spremnosti na manju ili veću bliskost s pripadnicima neke društvene grupe.

Percepcija prijatnje vlastitoj grupi od strane druge grupe u značajnoj mjeri određuje jačinu i smjer međugrupnih stavova. Dosadašnja istraživanja uglavnom kategoriziraju percipiranu prijatnju kao realnu ili simboličku (Čačić- Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Realna se prijatnja odnosi na zabrinutost zbog fizičke sigurnosti grupe ili nanošenja materijalne štete i percipira se kao prijatnja moći i resursima grupe. Sherif (1966; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002) je među prvima istražio povezanost unutargrupnih interesa sa stavovima i ponašanjem prema pripadnicima vanjske grupe. Naime, ukoliko postoje ograničeni zajednički resursi, među grupama dolazi do natjecanja oko istih, pri čemu se predrasude i diskriminacija javljaju kako bi se neutralizirao osjećaj prijatnje. S druge strane, simbolička prijatnja

podrazumijeva zabrinutost oko narušavanja integriteta ili validnosti sustava vrijednosti neke grupe i veže se uz percipiranu prijatnju religiji, vrijednostima, normama, ideologiji, moralu ili pogledu na svijet (Stephan i Stephan, 2000). Pokazano je kako postoji kauzalan odnos između percipirane prijatnje i negativnih stavova prema imigrantima (Stephan, Renfro, White i Martin, 2005). Pri tome, iako su oba tipa prediktivna za predrasude prema izbjeglicama, realna je prijatnja snažniji prediktor od simboličke (Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow i Ryan, 2005). Izbjeglice se u ovom slučaju smatraju vanjskom grupom zbog svoje kulturne i vjerske različitosti u odnosu na homogeno hrvatsko stanovništvo, zbog čega je moguće da se percipiraju prijatnjom i tako stvaranju negativni stavovi prema njima.

Korelati stavova prema izbjeglicama. Dosadašnja su istraživanja uočila da na smjer i intenzitet međugrupnih stavova utječu mnogobrojna individualna i grupna obilježja. Na grupnoj je razini formiranje predrasuda prema izbjeglicama nerijetko vezano uz konformizam normativnim standardima te pravilima društva, koje donose političari i drugi autoriteti. Neizostavan je i socijalan utjecaj medija, koji je za većinu javnosti primaran izvor informiranja o izbjeglicama. No, pokazano je da su određene grupe u užem smislu posebno sklone negativnijim stavovima prema izbjeglicama. Neke od individualnih karakteristika koje su povezane sa stavovima prema izbjeglicama bit će prikazane u nastavku.

Spol. Istraživanja spolnih razlika u stavovima prema imigrantima relativno su nekonzistentna te dobiveni rezultati ovise o primijenjenoj skali, odnosno vrsti prijatnje koja je njome obuhvaćena. U istraživanju provedenom 2017. godine na općoj populaciji u Hrvatskoj nije utvrđena razlika između muškaraca i žena u ksenofobiji, kao ni stavovima prema izbjeglicama, imigrantima i multikulturalizmu (CMS, 2017). Nadalje, na uzorku zadarskih učenika završnih razreda srednje škole (Čarija, 2016), kao i studenata Zagrebačkog sveučilišta (Župarić-Iljić i Gregurović, 2012) također nisu utvrđene spolne razlike u percepciji tražitelja azila kao društvene i zdravstveno-ekonomske prijatnje. S druge strane, uočeno je da su mladići u većoj mjeri nego djevojke percipirali tražitelje azila kulturnom prijatnjom. Adorno i sur. (1950; prema Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016) navode kako dio objašnjenja leži u tome da muškarci u većoj mjeri imaju osobine autoritarne ličnosti (etnocentrizam, konzervativizam), zbog čega će biti skloniji izražavati predrasude kao odgovor na prijatnju moći i integritetu vlastite grupe. Takav tip ličnosti dijelom se formira socijalizacijom, pri čemu se dječake u odnosu na djevojčice u značajnijom mjeri potiče da budu odvažni, čvrsti i ponašaju se zaštitnički, što u nekim slučajevima može dovesti do netolerantnosti.

Dob. U istraživanjima provedenim u Hrvatskoj uočeno je postojanje dobnih razlika u stavovima prema prisilnim migrantima (izbjeglice i tražitelji azila), pri čemu mlađe dobne skupine pokazuju veću otvorenost i prihvaćanje u odnosu na starije (CMS, 2017; Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016). Jednako tako, Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes (2012) pronalaze da su najveći stupanj društvene distance prema radnim imigrantima imali pojedinci iz dobne skupine od 30-49 godina, dok su ih osobe starije od 70 godina u najvećoj mjeri percipirali kao socioekonomsku prijetnju.

Socioekonomski status. Još jedan značajan korelat stavova prema izbjeglicama je socioekonomski status. U državama ekonomske stabilnosti stavovi prema migrantima su pozitivniji nego u onima gdje je materijalni status lošiji. Isto tako, postoje razlike među grupama unutar država s obzirom na procijenjeni socioekonomski status. Primjerice, Zapata-Barrero (2009) pronalazi negativnije stavove prema imigrantima kod socijalno depriviranih skupina u Španjolskoj. Istraživanja provedena na općoj populaciji u Hrvatskoj potvrđuju taj trend, neovisno radi li se o stavovima prema izbjeglicama (Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016) ili stranim radnicima (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). U okviru teorije realnog sukoba poseban oblik međugrupne dinamike odvija se kroz proces traženja žrtvenog janjeta (Aronson, Wilson i Akert, 2002). Naime, materijalno deprivirane skupine, suočene s frustracijom i ljutnjom oko vlastitog nepovoljnog statusa, u većoj mjeri pokazuju hostilnost prema grupama koje su neomiljene, uočljive i relativno nemoćne, a izbjeglice zbog svog nepovoljnog položaja i vidljivih obilježja različitosti u odnosu na domaće stanovništvo mogu predstavljaju jednu od takvih grupa, odnosno biti žrtveno janje.

Iskustvo izbjeglištva. Osobno iskustvo izbjeglištva također može doprinijeti pozitivnijim stavovima prema izbjeglicama kroz solidarnost i razumijevanje pozicije izbjeglica kao i povezivanje kroz slično iskustvo. Budući da je dio hrvatskog stanovništva krajem prošlog stoljeća zbog rata bio prisiljen biti u izbjeglištvu, pretpostavka je da takvo iskustvo, doživljeno izravno ili neizravno kroz iskustvo bližnjih, može utjecati na formiranje pozitivnijih stavovima prema izbjeglicama.

Volontersko iskustvo. Na smjer i izraženost stavova prema izbjeglicama može utjecati osobni kontakt s njima. Ako je netko kroz volontiranje imao priliku susresti se s izbjeglicama, za očekivati je da će imati manje predrasuda i biti manje sklon diskriminaciji. Pritom je upitno koliko je kontakt uzrok, a ne posljedica manjih predrasuda i diskriminacije prema izbjeglicama. Naime, neka istraživanja upućuju kako su kod volontera u većoj mjeri zastupljene dimenzije ličnosti poput otvorenosti k iskustvu i ugodnosti (Juzbušić i Hlupić, 2015). Također, kod volontera su u odnosu na ne-volontere više izražene osobine poput topline, suosjećanja

(Elshaug i Metzger, 2001), povjerenja, altruizma, pozitivnih emocija (Elshaug i Metzger, 2001; King, Jackson, Morow-Howell i Oltmanns, 2014), asertivnosti i pomirljivosti (King, Jackson, Morow-Howell i Oltmanns, 2014). Uzevši to u obzir, pretpostavka je da će pojedinci s navedenim osobinama biti otvoreniji za volontiranje s izbjeglicama te imati pozitivnije stavove prema njima.

Nadalje, iako je potvrđeno da je religioznost značajan faktor u objašnjavanju međugrupne dinamike, područje religioznosti općenito je vrlo kompleksno, stoga i nalazi u velikoj mjeri ovisi o operacionalizaciji te primijenjenim metodama za njeno mjerenje. U nastavku slijedi detaljnije razmatranje religioznosti.

Religioznost

English i English (1976; prema Ćorić, 1998, str.17) definiraju religiju kao „sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinac sebe stavlja u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom, kao i drugim ljudima“. Iz tog sustava religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje nadnaravni svijet. Neki od glavnih problema na koje su psiholozi u ovom području usmjereni se odnosi na pitanje univerzalnosti vjere, pitanje odnosa religioznosti i mentalnog zdravlja, razlike zdrave i nezdrave religioznosti, te ono što je u interesu ovog rada: kako su religioznost i nereligioznost povezani s međuljudskim odnosima. S obzirom na kompleksnost konstrukta religioznosti do sada se kroz razne modele na brojne načine pristupalo njegovom objašnjavanju. Dio autora je religioznost izjednačavao s vjerovanjem, a drugi dio s posjećivanjem crkve ili s posljedicama religioznosti u svakodnevnom životu. Ove razlike u definiranju pojma često rezultiraju kontradiktornim rezultatima. Generalno, Allportov dvodimenzionalni koncept intrinzične i ekstrinzične religioznosti te višedimenzionalni koncept Glocka i Stark pokazali su se najrazrađenijima i najzastupljenijima u znanstvenoj literaturi.

Allport (1954; prema Ćorić, 1998) je analizirao odnos između religioznosti i predrasuda te otkrio neusklađenost između religijskih uvjerenja, religijske prakse i svakodnevnog ponašanja. Na temelju toga, zaključio je kako odnos zavisi od tipa, tj. orijentacije religioznosti. Prvi je tip imenovao intrinzičnom (internalizirana), a drugi ekstrinzičnom (institucionalizirana) religioznom orijentacijom. Intrinzično religiozna osoba kroz vjeru nadilazi osobne interese te prihvaća i njeguje vjeru zbog samih njenih vrednota. Takav je pojedinac ponizan u svojim sudovima i tolerantan prema pogledima drugih. Suprotno tomu, ekstrinzično religiozna osoba više drži do koristi od vjere, nego do njezinih zahtjeva i njezinog autentičnog duha. Takve osobe mogu koristiti religiju kako bi stekle sigurnost i utjehu, status i samoopravdanje te ju obično

selektivno oblikujući kako bi odgovarala važnijim potrebama. Dakle, intrinzičan tip religioznosti može se smatrati zreloom, a ekstrinzičan tip nezreloom religioznošću (Ćorić, 1998). Donahue (1985; prema Stiplošek 2002) ističe kako je kod intrinzično religioznih pojedinaca uočen veći stupanj altruizma, empatije, odgovornosti i tolerantnosti. Suprotno tomu, primijećena je pozitivna povezanost ekstrinzične religioznosti s mjerama predrasuda, dogmatizma, anksioznosti i strahom od smrti, dok je negativno povezana sa zadovoljstvom životom i altruizmom. No, Allportov koncept naišao je na određene prigovore. Najznačajniji prigovori odnose se na različito shvaćanje autora što koncepti religiozne orijentacije zapravo predstavljaju, odnosno mjere li oni motivaciju za religiozno ponašanje, a ne religioznost, ili su intrinzična i ekstrinzična orijentacija osnovne varijable ličnosti, pri čemu je religioznost jedna od manifestacija orijentacije (Hunt i King, 1989). Uz to, Kirkpatrick (1993) upozorava kako je intrinzična religioznost također prediktor diskriminatorskih stavova i predrasuda, a Donahue (1985; prema Stiplošek, 2002) kako skala religiozne orijentacije nije primjenjiva na nereligioznim pojedincima jer podrazumijeva da osoba koja ju ispunjava barem dijelom religiozna. Zbog ovih i drugih ograničenja javila se potreba za drukčijom konceptualizacijom religioznosti.

Značajnim se pokazao višedimenzionalni koncept religioznosti Glocka i Starka (1962) na temelju kojega je koncipiran upitnik religioznosti koji je korišten u ovom istraživanju. Ideja u podlozi navedenog koncepta je olakšavanje utvrđivanja različitih načina na koje su pojedinci religiozni. Prvobitno je predložen koncept s četiri dimenzije: ideologijska, ritualistička, iskustvena i posljedična. Potom je dodana i peta intelektualna dimenzija. Ideologijska se dimenzija odnosi na različita vjerovanja o božanstvu, koja se može razlikovati između i unutar određenih religijskih sustava. Kod mjerenja ove dimenzije upitno je koliko su vjerovanja rezultat osobnog iskustva, a ne socijalizacije, stoga se razmatra u odnosu prema drugim dimenzijama. Nadalje, ritualistička dimenzija propituje na koje načine i u kojoj mjeri pojedinac izvršava obrede i rituale propisane od strane vjerske zajednice (pohađanje Bogoslužja, molitva, post i slično). No, ova dimenzija ne daje odgovor na pitanje koliko je osoba internalizirala vrijednosti koje promiču rituali, a koliko ih prakticira iz osjećaja dužnosti prema zajednici i pridržavanju normi (Marinović-Jerolimov, 2004). Iskustvena dimenzija uključuje cijeli raspon različitih osjećaja vezanih uz religijsko iskustvo, od strahopoštovanja i poniznosti do spokoja i sjedinjenja s nadnaravnim (Jašić, Hodžić i Selmanović, 2012). Intelektualnom se dimenzijom nastoji propitati u kojim mjeri pojedinac raspolaže znanjem o temeljnim načelima svoje vjere i njenim svetim spisima. To znanje može i ne mora biti povezano s vjerovanjem (Marinović Bobinac, 2005). Posljedična dimenzija odnosi se na učinke ostalih dimenzija religioznosti na

svakodnevni, svjetovni život pojedinca. Točnije, uključuje sve religijske preporuke i stavove kojih se pripadnik određene vjerske zajednice treba pridržavati. Stoga, što su vrijednosti koje neka religija promiče snažnije uklopljene u pojedinčev svjetonazor, u većoj će se mjeri odražavati u njegovom svakodnevnom ponašanju (Stiplošek, 2002). Istraživanja su pokazala da je ideologijska dimenzija najbolji prediktor ostale četiri dimenzije i ujedno jezgra religioznosti (Glock i Stark, 1966; prema Ćorić, 1998), dok se sudjelovanje u obredima, vjersko znanje, religiozna iskustva i moralno ponašanje smatraju sekundarnom odrednicom religioznosti (Clayton, 1971; prema Spilka, Hood i Goruch, 1985).

Kada su u pitanju spolne razlike, nalazi recentnih istraživanja provedenih na studentima u Hrvatskoj konzistentno upućuju na veću religioznost djevojki nego mladića (Buljan, 2017). Slični su obrasci pronađeni i kod američkih studenata. Smith (1999; prema Dragun, 2001) sumira kako žene pokazuju veći interes za religiju, češće odlaze u crkvu, češće se mole, redovitije čitaju Bibliju, više prate vjerske medije, više na sebe preuzimaju ulogu vjerskog odgajanja djece te im crkva više koristi za stjecanje socijalne podrške.

Nadalje, kršćanstvo izravno promiče suosjećanje kroz ljubav i milosrđe prema svim ljudima. Mnogobrojni filozofsko-religijski tekstovi poput onih u Starom i Novom zavjetu govore upravo o tome. Poznati primjer je prisposoba o Milosrdnome Samarijancu (Luka 10:33; prema Pommier, 2010) koja je značajna jer ne promiče samo suosjećanje prema pripadnicima vlastite grupe, već ističe moralnu pouku tretiranja svih ljudi suosjećajno. Stoga, autentično bi religiozni pojedinci kroz suosjećanje trebali biti prosocijalno orijentirani te usmjereni na dobrobit čovječanstva. U nastavku slijedi detaljniji prikaz relevantnih obilježja suosjećanja.

Suosjećanje

Unatoč opsežnoj literaturi o suosjećanju, empirijska istraživanja suosjećanja i dalje izostaju. Jedan je od razloga manjak suglasnosti među autorima oko definicije suosjećanja, što je osnova za razvoj koncepta i standardiziranih mjera za procjenu. Yan (2012) navodi da je dodatni problem što je navedeni konstrukt često korišten kao sinonim za druge poput empatije ili sažaljenja. Rasprave o suosjećanju imaju dugu povijest, a neki moderni filozofi još uvijek podržavaju Aristotelovu tezu o tri uvjeta nužna za razvoj suosjećanja kod pojedinca: 1. patnja se mora percipirati ozbiljnim problemom; 2. osoba koja pati ne smije biti odgovorna za svoju patnju; 3. osoba koja suosjeća mora biti u mogućnosti zamisliti sebe ili svoje bližnje u istoj situaciji (Yan, 2012). Nadalje, prema budističkom shvaćanju, *karuna* (beskrajno suosjećanje ili dobrota) predstavlja otvorenost prema patnji drugih uz predanost oslobođenju od iste. Pritom se velik naglasak stavlja na kognitivne komponente i pristupanje onima koji pate neosuđujuće

i tolerantno jer je suosjećanje nepristrano i utemeljeno na razumu (Dalai Lama, 1995). Dakle, ono se zasniva na jasnom prihvaćanju ili shvaćanju da drugi, jednako kao i mi, žele sreću i imaju pravo svladati patnju, na temelju čega se razvija briga za dobrobit drugih. Nakon konferencije na temu „Neuroznanost meditiranja“ 1995., gdje je prisustvovao i Dalai Lama, dio stručnjaka iz područja neuroznanosti, psihologije i filozofije počeli su suosjećanju pristupiti s budističkog stajališta, u uvjerenju da se suosjećanje može podučiti. Iako sve religije promiču suosjećanje, budizam i kršćanstvo to čine izravno i postoji pisani zapis toga. U kršćanstvu je to Zlatno pravilo, a u budizmu Četiri plemenite istine: 1. da postoji patnja; 2. da patnja ima uzrok; 3. da postoji prestanak patnje; 4. da postoji put do takve slobode (Dalai Lama, 1995). U svjetlu te tradicije, operacionalizacija suosjećanja u ovom radu temelji se na definiciji Wispea (1991; prema Neff, 2003, str. 87) koji navodi kako biti suosjećajan znači „biti ganut patnjom drugih, uz poticanje svjesnosti o tuđoj boli bez izbjegavanja ili odvajanja od iste, što rezultira javljanjem dobrote prema drugima i željom da im se olakša patnja“. Neff (2003) je na temelju te definicije razvila koncept samosuosjećanja, odnosno ponašanja usmjerenog prema sebi koje uključuje primjećivanje i osjećanje vlastite patnje, reagiranje na nju i svijest o patnji s namjerom da se ona olakša. Kasnije je Pommier (2010) preuzela sljedeća tri elementa samosuosjećanja i primijenila ih u kontekstu suosjećanja. Elementi su dobrota, usredotočena svjesnost i zajedničko ljudsko iskustvo. U kontekstu samosuosjećanja nasuprot dobroti je samoosuđivanje, usredotočenoj svjesnosti je suprotna pretjerana identifikacija s patnjom, a izostanak osjećaja zajedničkog ljudskog iskustva kod pojedinca vodi izolaciji od drugih (Neff, 2003). Za razliku od spomenutih, suprotne komponentne u kontekstu suosjećanja dijelom se razlikuju, što će biti prikazano u nastavku.

Dobrota (*eng. kindness*) podrazumijeva da je pojedinac brižan i pun razumijevanja prema drugima koji pate, a suprotnost tome je ravnodušnost i sklonost osuđivanju. Razumijevanje stvara osjećaj bliskosti tako što ograničava percipiranu razliku među ljudima. Gilbert (2005) navodi kako se bliskost, odnosno toplina, razvija u djetinjstvu kroz interakciju s roditeljima koja omogućuje djetetu da se osjeća zaštićeno i sigurno i tako izraste u mirnu osobu. Suprotno tomu, ako djeca ne razviju sigurnu privrženost u interakciji s roditeljima, veća je vjerojatnost da će okolinu percipirati prijetećom i usvojiti obrambeni stav koji će ispoljavati i u odrasloj dobi kao reakciju na stres. Ravnodušnost prema patnji drugih ili kritički pogled na svijet javlja se kao adaptivna reakcija u okolnostima kad je percipirana sigurnost ugrožena (Pommier, 2010). Glaser (2005) ističe da osjećaj prijeteće stvara prepreku za prirodno javljanje dobrote. Stoga, suprotan konstrukt je ravnodušnost jer se izostajanjem dobrote javlja grubo i apatično reagiranje.

Druga komponenta suosjećanja je zajedničko ljudsko iskustvo (*eng. common humanity*), a odnosi se na sposobnost prepoznavanja patnje i boli kao dio univerzalnog iskustva. Naime, iako svatko pati na specifičan način zbog specifičnog razloga, ipak je svima zajedničko poznavanje osjećaja patnje. Takvo iskustvo ljudima omogućuje da se unatoč razlikama međusobno razumiju i povežu te identificiraju s onima koji pate (Pommier, 2010). Suprotno, izostanak ove perspektive može dovesti k udaljavanju i negiranju patnje drugih (Landres, 2004; Lazarus i Lazarus, 1994; prema Pommier, 2010). U takvim se okolnostima kao prirodan odgovor javlja klasifikacija pojedinaca u vlastitu ili vanjsku grupu. U ekstremnom obliku jedan od mehanizama kojim pojedinci opravdavaju nečiju pripadnost vanjskoj grupi i vlastito postupanje prema tim pojedincima predstavlja dehumanizacija. Dehumanizacija podrazumijeva negiranje patnje drugih kroz odbijanje viđenja žrtve ljudskim bićem. Na taj se način putem predrasuda stavlja jasno razgraničenje između sebe i žrtve, zbog čega pojedincu postane prihvatljivije diskriminirati žrtvu. (Brown, 2006). Dakle, na suprotnom kraju kontinuuma zajedničkog ljudskog iskustva je osjećaj separacije. Ako osoba druge smatra odvojenima od sebe, suosjećajna se reakcija otežano može javiti (Pommier, 2010).

Konačno, usredotočena svjesnost (*eng. mindfulness*) kao treća komponenta suosjećanja predstavlja emocionalnu uravnoteženost koja prevenira javljanje pretjeranog poistovjećivanja s patnjom drugih kao jedne krajnosti ili otuđivanje od nje kao druge krajnosti (Pommier, 2010). Osobe koje se pretjerano identificiraju s patnjom drugih mogu se zateći paralizirane tim iskustvom, što je uočeno u istraživanju Eisenberga i sur. (1999; prema Pommier, 2010). Istraživači su taj fenomen imenovali osobnom uznemirenošću, a predstavlja averzivnu, samousmjerenu emocionalnu reakciju na nečije negativno emocionalno stanje. U takvim okolnostima bol koju pojedinac doživi zbog patnje drugoga onemogućuje mu da se usmjeri na onoga koji pati jer ostane preplavljen vlastitom emocionalnom reakcijom, što je potvrđeno u istraživanjima pomagačkog ponašanja (Eisenberg i Fabes, 1990; 1999; Fabes i sur. 1993; prema Pommier, 2010). U kontekstu zdravstvene skrbi gdje su djelatnici neprestano izloženi visokoj razini stresa, može doći do snižene kvalitete rada s pacijentima kao rezultat uznemirenosti. Naime, ako stres koji proizlazi iz suočavanja s patnjom pacijenta vodi do osobne uznemirenosti koja je u organizacijskom kontekstu poznata kao sagorijevanje na poslu, neće se javiti suosjećanje. Otuđivanje je drugi emocionalno neuravnotežen odgovor koji narušava usredotočenu svjesnost, a u zdravstvenoj je skrbi poznato kao suosjećajni zamor (Duarte i Pinto-Gouveia, 2017). Ono djeluje kao filter kojim se pojedinac nastoji udaljiti od patnje (McNeill i sur., 1982; prema Pommier, 2010). Za javljanje suosjećanja nužno je da se patnja ne negira,

odbacuje ili izbjegava na bilo koji način (Braun, 1992; Dalai Lama i Cutler, 1998; McNeill i sur. 1982; prema Pommier, 2010).

Odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama

Religioznost bi trebala biti utemeljena na vrijednostima suosjećanja i praštanja na što upućuju neki od nalazi istraživanja. Primjerice, Saslow i suradnici (2013) na američkom uzorku odraslih uočavaju veću razinu brige kod onih s izraženijim religijskim identitetom. Isto tako, na uzorku adolescenata je pronađena pozitivna povezanost između religioznosti i empatije (Hardy, Walker, Rackham i Olsen, 2012). Potrebno je napomenuti da iako empatija i suosjećanje podrazumijevaju razumijevanje stanja druge osobe, dakle uključuju kognitivne elemente, empatija uključuje proživljavanje onoga što doživljava osoba s kojom se empatizira, dok suosjećanje ne znači doživljavanje istih osjećaja (Vuković i Bošnjaković, 2016). Budući da nalazi potvrđuju njihovu povezanost (npr. Pommier, 2010), za očekivati je da će veći stupanj suosjećanja također biti povezan s većim stupnjem religioznosti. Tako su Shepperd, Miller i Smith (2015) u svom istraživanju potvrdili kako su religiozniji adolescenti ujedno i suosjećajni. No, u praksi postoje mnogobrojni primjeri na temelju kojih se može zaključiti da religioznost nije nužno povezana s moralnim i prosocijalnim ponašanjem. Već je na temelju spomenutog istraživanja Allporta (1954) moguće zaključiti kako religioznost može biti povezana s predrasuda. Istraživanja provedena u Hrvatskoj također potvrđuju povezanost religijske samoidentifikacije i negativnih stavova prema strancima. Na primjer, Župarić-Iljić i Gregurović (2012) su proveli istraživanje na zagrebačkim studentima gdje su se sudionici na skali od šest stupnjeva mogli identificirati kao uvjereni vjernici, religiozne osobe, skeptici, ravnodušni, nereligiozni ili protivnici religije. Rezultati su pokazali kako uvjereni vjernici u odnosu na nereligiozne osobe u većoj mjeri percipiraju tražitelje azila društvenom prijateljstvom, dok ih kulturnom prijateljstvom percipiraju u većoj mjeri u odnosu na sve druge kategorije identifikacije. Razlika nije pronađena u percepciji tražitelja azila zdravstveno-ekonomskom prijateljstvom. Čarija (2016) pronalazi slične obrasce na uzorku adolescenata, pri čemu religiozne osobe, u odnosu na ravnodušne i nereligiozne, pokazuju veći stupanj percipiranja tražitelja azila prijateljstvom. Pri tomu treba uzeti u obzir da je religioznost puno kompleksniji pojam od same religijske identifikacije, stoga je upitno koliko se ti nalazi mogu generalizirati. Istraživanje odnosa tolerancije na dvosmislenost i neizvjesnost, religioznosti i predrasuda potvrđuje kako religioznost nije izravan prediktor međugrupnih stavova, već su predrasude posredovane manjom tolerancijom na dvosmislenost i neizvjesnost (Kossowska, Czernatowicz-Kukuczka i Sekerdej, 2016). Uočeno je da su dogmatična uvjerenja utjecala na odnos netolerancije na

neizvjesnost i predrasuda prema grupama koje narušavaju njihove vrijednosti kod dogmatičnih ateista jednako kao i kod ortodoksnih vjernika. Suosjećanje se ne temelji na uvjerenju o postojanju jedne apsolutne istine, već toleranciji na različitost, što može dovesti do pozitivnijih stavova prema izbjeglicama. Ako se uzme u obzir pozitivan odnos religioznosti i suosjećanja, pretpostavka je da religioznost nije izravno povezana sa stavovima, već da religiozni pojedinci putem suosjećanja imaju pozitivnije stavove prema izbjeglicama. Nadalje, u mnogim istraživanjima je uočeno kako, neovisno o korištenim instrumentima mjerenja, žene iskazuju veći stupanj suosjećanja nego muškarci (Sprecher i Fehr, 2005; Martins, Nicholas, Shaheen, Jones i Norris, 2013; Burnell i Agan, 2013; prema Pommier, 2010), zbog čega je moguće da je suosjećanje značajniji prediktor stavova prema izbjeglicama kod muškaraca nego žena. Budući da do sada ne postoji istraživanje koje je izravno mjerilo odnos navedenih pojava, ovaj bi rad mogao pomoći u razumijevanju ovog kompleksnog područje međugrupnog funkcioniranja. Dodatno, budući da su mlađa dob i veći stupanj formalnog obrazovanja povezani s pozitivnijim stavovima prema izbjeglicama i imigrantima (CMS, 2017; Čačić-Kumpes, Gregurović, Kumpes, 2012), a kod pojedinaca koji se obrazuju za pomagačka zanimanja trebao bi biti zastupljen visok stupanj suosjećanja, otvorenosti i emocionalne inteligencije, istraživanje je usmjereno na studente Medicine koji su po dobi i obrazovanju međusobno homogeni.

Cilj, problemi i hipoteze

Cilj

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama kod studenata te ispitati spolne razlike u navedenim varijablama.

Problemi

P1: Ispitati spolne razlike u religioznosti, suosjećanju i stavovima prema izbjeglicama.

P2: Ispitati postoji li povezanost i koji je smjer povezanosti religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama.

Hipoteze

H1a: Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka u religioznosti, pri čemu djevojke pokazuju veći stupanj religioznosti.

H1b: Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka u suosjećanju, pri čemu djevojke pokazuju veći stupanj suosjećanja.

H1c: Ne postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka u stavovima prema izbjeglicama.

H2a: Postoji pozitivna povezanost religioznosti, suosjećanja i pozitivnijih stavova prema izbjeglicama, pri čemu je suosjećanje medijator povezanosti religioznosti i stavova prema izbjeglicama.

H2b: Spol je moderator pozitivne povezanosti suosjećanja i stavova prema izbjeglicama, pri čemu je suosjećanje snažniji prediktor stavova prema izbjeglicama kod mladića nego kod djevojaka.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo $N=166$ sudionika, studenata prve, druge i treće godine studija Medicinskog fakulteta u Osijeku. Od toga, podaci $N=149$ sudionika nakon preliminarnе analize ušli su u daljnju obradu podataka, pri čemu je 52 bilo muškog (34.9%) i 97 ženskog spola (65.1%). Raspon dobi bio je 18-28 godina ($M= 21.04$, $SD= 1.461$). Budući da dob i bračni status mogu biti povezani s mjerenim varijablama kroz psihosocijalne promjene uz koje se vežu, uzorak se ograničio na sudionike dobi do 30 godina i koji nisu u braku. Nadalje, iz obrade su isključeni sudionici koji su kroz volontiranje imali kontakt s izbjeglicama. Jednako tako, isključeni su sudionici koji su se izjasnili da pripadaju islamskoj zajednici jer su po tom obilježju u odnosu na sudionike drugih vjeroispovijesti sličniji izbjeglicama koji su vanjska grupa te objekt stava. Uz to, 15 sudionika nije ušlo u obradu zbog neadekvatno popunjenih upitnika.

Instrumenti

Za ispitivanje obilježja sudionika korišten je *Sociodemografski upitnik*. Obuhvaćao je pitanja o spolu, dobi, bračnom i materijalnom statusu, veličini mjesta prebivališta i pripadnosti vjerskoj zajednici. Dodatno, kako bi se kontroliralo prethodno iskustvo volontiranja s izbjeglicama, uvedeno je pitanje kojim se provjeravalo s kojom su populacijom sudionici volontirali. Isto tako, jednim se pitanjem kontroliralo jesu li sudionici osobno ili u krugu njima bližnjih ljudi imali iskustvo izbjeglištva.

Upitnik

religioznosti (Ljubotina, 2015) sastoji se od 26 tvrdnji, a korišten je za ispitivanje religioznosti kao višedimenzionalnog konstrukta. Prva je dimenzija *religijska vjerovanja* kojom se kroz deset čestica ispituju internalizirana vjerovanja i osjećanja neovisno o pripadnosti vjerskoj zajednici (primjer čestice: „Vjerujem u život poslije smrti“). Nadalje, dimenzija *religijski obredi*

obuhvaća deset čestica, a odnosi se na stupanj izvršavanja obreda i rituala propisanih od strane vjerske zajednice (primjer čestice: „*Redovito odlazim u crkvu (hram Božji)*). Konačno, dimenzija *posljedice religioznosti na socijalno ponašanje* sadrži šest čestica kojima se ispituje utjecaj pridržavanja načela vjere na svakodnevno ponašanje (primjer čestice: „*Nisam pristalica braka s pripadnicima druge religije*). Sudionici na ljestvici od četiri stupnja procjenjuju u kojoj mjeri tvrdnja točno opisuje njihovo uobičajeno ponašanje, pri čemu 0 označava “sasvim netočno”, a 3 označava “sasvim točno”. Veći rezultat označava veći stupanj religioznosti. Rezultati po subskalama kreću se od 0 do 3, a rezultat cijele skale jednak je zboru vrijednosti rezultata po subskalama. Pouzdanost cijele skale na uzorku hrvatskih studenata izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi .96. Pouzdanost dimenzije religijska vjerovanja iznosi .97, obredne dimenzije religioznosti .88, a dimenzije posljedice religioznosti na socijalno ponašanje .88. Na uzorku u ovom istraživanju pouzdanost je također zadovoljavajuća. Pouzdanost cijele skale iznosi je .97. Pouzdanost subskale religijskih vjerovanja iznosi .97, obredne religioznosti .93, a posljedica religioznosti na socijalno ponašanje .80.

Skala suosjećanja (eng. *Compassion Scale*, Pommier, 2010) ispituje suosjećanje prema drugima kroz 24 čestice. U izvornom obliku upitnika sudionici na ljestvici od 1 do 5 procjenjuju koliko se često ponašaju na određen način, pri čemu 1 označava “gotovo nikad”, dok 5 označava “gotovo uvijek”. Za potrebe izrade ovog rada istraživač je u suradnji s četiri nezavisna prevoditelja preveo upitnik na hrvatski jezik, pritom uvodeći dodatne prilagodbe kako bi se postigla veća razumljivost upitnika. Naime, u izvornom obliku upitnika čestice 1 i 7 u sebi sadrže riječ često, čestice 2, 11, 12 riječ ponekad, a čestice 13 i 18 riječ obično. S obzirom na konstrukciju čestica, nelogično je na skali procijeniti koliko se često sudionici ponašaju na određen način, budući da sama čestica već u sebi sadrži vremensku oznaku (na primjer čestica 1: *Kada ljudi plaču preda mnom, često ne osjećam ništa*). Zbog toga je u ovom istraživanju upitnik modificiran tako da je zadatak sudionika bio procijeniti stupanj u kojemu se tvrdnje odnose na njih, pri čemu 1 označava “u potpunosti se ne odnosi na mene”, dok 5 označava “u potpunosti se odnosi na mene”. Veći rezultat označava veće suosjećanje. Čestice su u originalnom upitniku raspoređene na šest dimenzija: 1. *dobrota*; 2. *usredotočena svjesnost*; 3. *zajedničko ljudsko iskustvo*; 4. *ravnodušnost* (obrnuto kodirano); 5. *neosjetljivost* (obrnuto kodirano); 6. *separacija* (obrnuto kodirano). Provedenom faktorskom analizom na uzorku u ovom istraživanju nije potvrđena šestofaktorska struktura, zbog čega za ukupan rezultat uzimala vrijednost cijele skale te se nije gledao rezultat po subskalama. Ukupan rezultat formira se tako da se zbroj vrijednosti na svim česticama podijeli brojem čestica. Pouzdanost cijele skale u prethodnom istraživanju na uzorku

studenata iznosi .90, dok je pouzdanost dobivena na uzorku u ovom istraživanju .86.

Upitnik stavova prema izbjeglicama (Bošnjak, Grgić, Lovaković, Marković, Mataja i Stojak, 2016) sastoji se od 26 čestica koje ispituju stavove prema izbjeglicama. Raspoređene su na tri subskale koje su jednake trima teorijskim komponentama stava: kognitivna, ponašajna i emocionalna subskala. Kognitivna subskala sastoji se od 12 čestica (primjer čestice: “*Većina izbjeglica svoju zemlju napušta bez pravih razloga*”), ponašajna subskala od osam čestica (primjer čestice: “*Dopustio/la bih djetetu da se druži s izbjeglicama*”), dok emocionalna subskala sadrži šest čestica (primjer čestice: “*Zbog prisutnosti izbjeglica osjećam se ugroženo*”). Sudionici na pitanja odgovaraju oznakom stupnja slaganja ili neslaganja na skali od 1 do 4, pri čemu 1 označava „u potpunosti se ne slažem“, dok 4 označava „u potpunosti se slažem“. Šest se čestica obrnuto kodira tako da veći rezultat na skali i subskalama označava negativnije stavove. Ukupni rezultat formira se kao jednostavna aditivna linearna kombinacija prosječnih vrijednosti pojedinih subskala. Pouzdanost cijelog upitnika u prethodnom istraživanju iznosi .94, dok se pouzdanosti subskala kreću od .85 do .91. Pouzdanosti dobivene u ovom istraživanju također su zadovoljavajuće, pri čemu je pouzdanost cijelog upitnika .94, kognitivne subskale .91, ponašajne subskale .88, a emocionalne subskale .91.

Skala socijalne distance (Bogardus, 1933) ispituje otvorene predrasude, odnosno stupanj bliskosti na koji je pojedinac spreman pristati s pripadnicima različitih društvenih grupa, u ovom slučaju izbjeglicama. U ovom je istraživanju prilagođena tako da je sadržavala sedam stupnjeva bliskosti, od većeg prema manjem (član obitelji, prijatelj, susjed, kolega na poslu, državljanin zemlje, posjetitelj zemlje, zabrana ulaska u zemlju). Čestice su kodirane tako da je ukupan rezultat na skali jednak zbroju potvrđanih odgovora, pri čemu veći rezultat upućuje na manju socijalnu distancu. Prije izračuna ukupnog rezultata potrebno je obrnuto kodirati česticu „Istjerao/la bih ga iz zemlje.“

Postupak

Istraživanje je provedeno u svibnju 2018. godine na Medicinskom fakultetu u Osijeku. Prije provođenja istraživanja dobivena je suglasnost za provedbu istraživanja Etičkog povjerenstva, kao i dekana Medicinskog fakulteta. Ispitivanje je provedeno grupno, na početku ili na kraju predavanja, u trajanju od 20 minuta. Prije početka, sudionici su dobili opću uputu te im je objašnjena svrha provođenja istraživanja. Također im je naglašeno kako je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno i anonimno te da u bilo kojem trenutku mogu odustati od sudjelovanja. Uz to, rečeno im je da će se dobiveni rezultati koristiti isključivo u istraživačke

svrhe. Prije početka popunjavanja upitnika, sudionici su zamoljeni da potpišu suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju. Istraživač je pokupio suglasnosti nakon što su ih studenti potpisali te su nakon toga podijeljeni upitnici. Redoslijed upitnika bio je rotiran po slučaju kod svakog sudionika. Po završetku ispunjavanja sudionicima je pojašnjena mogućnost javljanja u besplatno savjetovalište ako je bilo koji dio istraživanja kod njih izazvao nelagodu. Dodatno, budući da je tema istraživanja osjetljiva, sudionicima su na kraju bili podijeljeni letci s informacijama o izbjeglicama u svrhu senzibilizacije o temi. Time je istraživanje završeno i sudionicima se zahvalilo na sudjelovanju.

Rezultati

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Prije odabira statističkih postupaka za obradu rezultata testirani su preduvjeti za korištenje parametrijskih postupaka. Kolmogorov-Smirnovljevim testom provjerena je normalnost distribucija varijabli istraživanja. Utvrđeno je kako sve distribucije, osim distribucija ukupnog rezultata religioznosti i kognitivne subskale stavova prema izbjeglicama, značajno odstupaju od normalne ($p < .01$). Međutim, Kline (2005) navodi kako se distribucija može smatrati normalnom ako su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti manje od tri, a indeksa spljoštenosti manje od deset. Indeksi asimetričnosti kreću se u rasponu od -0.994 do 0.675, a spljoštenosti u rasponu od -1.103 do 1.590, odnosno unutar graničnih vrijednosti, što pokazuje da je primjena parametrijskih postupaka na tim podacima opravdana. Također, Levenov test potvrđuje opravdanost korištenja parametrijskih postupaka jer su varijance svih korištenih varijabli homogene ($p > .01$).

Deskriptivna statistika

Podaci o sociodemografskim obilježjima kazuju da je podjednak udio onih sudionika koji su većinu života proveli u malom ili srednje velikom gradu (39.6%) te velikom gradu (37.6%), dok je manji broj njih većinu života proveo u malom mjestu (22.8%). Nadalje, nekolicina sudionika (2%) svoj materijalni status procjenjuje vrlo lošim ili nešto lošijim od prosjeka, a većina (60.4%) prosječnim. Nešto boljim od prosjeka svoj materijalni status procjenjuje gotovo trećina sudionika (29.5%), a odličnim manji broj njih (8.1%). Pripadnikom vjerske zajednice identificiralo se većina sudionika (72.5%), od čega se najviše njih izjasnilo

pripadnikom rimokatoličke zajednice (80.6%), najmanje pripadnikom pravoslavne zajednice (1.9%), dok se nešto veći broj sudionika izjasnilo pripadnikom kršćanske zajednice (17.6%). Uvidom u izbjegličko iskustvo sudionika uočeno je kako oko dvije trećine sudionika (ili netko njima blizak) nije bilo u izbjeglištvu tijekom života (67.1%), dok trećina njih imalo takvo iskustvo (31.7%). Dvoje sudionika nije dalo odgovor na navedeno pitanje. Konačno, nešto je veći broj sudionika koji su tijekom života volontirali (59.7%) od onih koji nisu (40.3%).

Nadalje, provedena je deskriptivna analiza podataka svih mjerenih varijabli pri čemu su izračunate aritmetičke sredine i standardne devijacije. Dobivene vrijednosti nalaze se u Tablici 1.

Tablica 1. Deskriptivni podaci svih mjerenih varijabli (N= 149)

Varijabla	M	SD	Rmin (Tmin)	Rmax (Tmax)
Religijska vjerovanja	1.75	1.021	.00 (.00)	3.00 (3.00)
Obredna religioznost	1.73	.840	.00 (.00)	3.00 (3.00)
Posljedice religioznosti	1.07	.735	.00 (.00)	2.61 (3.00)
Religioznost-uk	4.55	2.358	.00 (.00)	8.61 (9.00)
Suosjećanje-uk	3.92	.459	2.08 (1.00)	4.83 (5.00)
Kognitivna komponenta stava	2.37	.645	1.17 (1.00)	4.00 (4.00)
Ponašajna komponenta stava	2.38	.637	1.25 (1.00)	4.00 (4.00)
Emocionalna komponenta stava	2.04	.710	1.00 (1.00)	4.00 (4.00)
Stavovi -uk	6.79	1.677	3.75 (3.00)	11.92 (12.00)
Socijalna distanca	4.99	1.862	.00 (.00)	7.00 (7.00)

Napomena: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, R_{min} – postignuti minimalni rezultat, R_{max} – postignuti maksimalni rezultat, T_{min} – teorijski minimalni rezultat, T_{max} – teorijski maksimalni rezultat

Uvidom u Tablicu 1 može se uočiti kako su sudionici na ukupnoj religioznosti u prosjeku postizali umjerene rezultate. No, raspršenje rezultata je veliko, što upućuje da nisu davali međusobno slične odgovore, odnosno ipak su se razlikovali u stupnju religioznosti. Na subskalama religijskih vjerovanja i obredne religioznosti dobiveni su vrlo slični, umjereni rezultati, pri čemu je na obje ostvarena teorijska minimalna i maksimalna vrijednost. Na dimenziji posljedica religioznosti na svakodnevno ponašanje dobiveni su nešto manji rezultati. Međutim, standardna devijacija rezultata na dimenziji vjerovanja veća je u odnosu na druge dvije dimenzije, što pokazuje da su se sudionici na njoj međusobno najviše razlikovali. Nadalje,

srednja vrijednost na varijabli suosjećanja relativno je visoka, a standardna je devijacija rezultata vrlo mala. Uz to, opažena minimalna vrijednost rezultata dvostruko je veća od teoretske minimalne vrijednosti, što pokazuje da se gotovo nitko od sudionika nije iskazao nizak stupanj suosjećanja. Kada su u pitanju stavovi prema izbjeglicama, vidljivo je kako su sudionici u prosjeku postizali nešto manje vrijednosti od prosječne na ukupnom rezultatu kao i rezultatu po subskalama, što znači da su stavove procjenjivali umjereno pozitivnima. Podaci o raspršenju pokazuju kako se sudionici u velikoj mjeri međusobno razlikuju u odgovorima, odnosno da ima pojedinaca s izrazito pozitivnim, ali i negativnim stavovima prema izbjeglicama, što potvrđuju i postignuti minimalni i maksimalni rezultati. Nadalje, uvidom u prosječnu vrijednost skale socijalne distance uočeno je kako sudionici pokazuju visok stupanj socijalne bliskosti. Točnije, u prosjeku su spremni prihvatiti izbjeglicu susjedom u svojoj ulici. U Tablici 2 su prikazani udijeli ispitanika koji su se odlučili za pojedine stupnjeve socijalne distance, odnosno bliskosti u odnosu na izbjeglice.

Tablica 2. Udijeli (%) odgovora po stupnjevima socijalne distance prema izbjeglicama (N=149)

Stupnjevi distance	N	%
Usko srodstvo/bračni partner	35	23.5
Osobni prijatelj	93	62.4
Neposredni susjed	109	73.2
Kolega na poslu	113	75.8
Državljanin zemlje u kojoj živim	111	74.5
Posjetitelj zemlje u kojoj živim	139	93.3
Istjerao/la bih ga iz moje zemlje	5	3.4

Napomena: N – frekvencija odgovora, % - udio odgovora, čestica „Istjerao/la bih ga iz moje zemlje“ jedina označava suprotan smjer od bliskosti

Vidljivo je kako se udio odgovora za pojedine stupnjeve povećava što su stupnjevi bliskosti manji, odnosno što podrazumijevaju veću socijalnu distancu. Izuzetak je zadnji stupanj jer ukoliko ga sudionik prihvati, to označava najveću socijalnu distancu – to je učinilo 3.4% sudionika. Iako se čini malim postotkom, ipak treba imati na umu da se radi o izuzetno drastičnom postupanju prema članu grupe prema kojem bi, po opisu svog statusa, sudionici trebali doživljavati suosjećanje. Gotovo svi sudionici (93.3%) izražavaju spremnost na prihvaćanje izbjeglice posjetiteljem svoje zemlje, dok bi mali udio njih bio spreman uči u bračni odnos/usko srodstvo s izbjeglicom (23.5%). Jedina je iznimka pritom da je manji udio sudionika

koji bi pristao biti sudržavljanin s izbjeglicom, u odnosu na one koji bi pristali da im izbjeglica bude radni kolega. Zaključno, nekolicina sudionika je pokazala najveći stupanj socijalne distance koji podrazumijeva istjerivanje izbjeglica iz svoje države.

Testiranje spolnih razlika

Kako bi se odgovorilo na prvi problem istraživanja, odnosno, testirale spolne razlike u religioznosti, suosjećanju i stavovima prema izbjeglicama, prvo se provjerilo razlikuju li se mladići i djevojke u kontrolnim varijablama. Utvrđeno je da ne postoje statistički značajne spolne razlike s obzirom na dob, veličinu mjesta u kojem su proveli većinu života, materijalan status, pripadnost vjerskoj zajednici kao ni prethodno volontersko ili izbjegličko iskustvo, što pokazuje da su skupine homogene po tim obilježjima. Potom je korišten t-test kako bi se provjerilo postoji li statistički značajna razlika između mladića i djevojki u religioznosti, suosjećanju i stavovima prema izbjeglicama. Rezultati su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3. Deskriptivni podaci i t-testovi za provjeru razlike između mladića (N= 52) i djevojki (N=97) u religioznosti, suosjećanju, stavovima i socijalnoj distanci prema izbjeglicama.

	Mladići		Djevojke		t	ss
	M	SD	M	SD		
UR1	1.51	1.043	1.88	.990	-2.12*	147

UR2	1.67	.878	1.76	.822	-.59	147
UR3	1.10	.812	1.06	.695	.31	147
UR	4.28	2.502	4.69	2.277	-1.02	147
SS	3.79	.538	4.00	.394	-2.75**	147
US1	2.50	.667	2.30	.625	1.81	147
US2	2.49	.682	2.32	.607	1.52	147
US3	2.06	.764	2.03	.684	.26	147
US	7.05	1.754	6.65	1.627	1.38	147
SSD	4.79	2.042	5.10	1.759	-.98	147

Napomena: M- aritmetička sredina, SD- standardna devijacija, t- vrijednost t-testa, ss- stupnjevi slobode, *<.05, **<.01, UR1-dimenzija vjerovanja, UR2- obredna dimenzija, UR3- posljedična dimenzija, UR- Upitnik religioznosti, SS- Skala suosjećanja, US1- kognitivna komponenta, US2- ponašajna komponenta, US3- emocionalna komponenta, US- Upitnik stavova prema izbjeglicama, SSD- Skala socijalne distance

Kao što je pretpostavljeno, dobivena je statistički značajna spolna razlika u suosjećanju, pri čemu su djevojke postizale veći rezultat od mladića. No, izračunom d-indeksa dobiven je neznatan učinak te razlike ($d=0.04$). Nije pronađena spolna razlika ni na ukupnom rezultatu stavova prema izbjeglicama, ni na njegovim subskalama, kao ni na skali socijalne distance. Zaključno, suprotno pretpostavki, mladići i djevojke nisu se razlikovali u religioznosti. Statistički značajna razlika je dobivena jedino na dimenziji religijskih vjerovanja, gdje su djevojke pokazivale veći stupanj vjerovanja od mladića. Izračunom d-indeksa dobivena je mala veličina učinka razlike u religijskim vjerovanjima ($d=0.36$).

Odnos sociodemografskih karakteristika, religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama

U svrhu odgovaranja na drugi problem istraživanja prvo su se provjerile povezanosti među varijablama. Izračunati koeficijenti korelacije prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Interkorelacije varijabli u istraživanju (N=149)

Varijabla	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
1. Spol	-	.123	.000	.088	-.021	.172*	.049	-.026	.084	.221**	-.148	-.124	-.021	-.113	.081
2. Veličina mjesta prebivališta		-	.029	.123	-.142	-.182*	-.172*	-.088	-.167*	.144	-.138	-.043	-.096	-.110	.133
3. Materijalni status			-	.007	.045	.105	.050	.032	.073	.076	-.068	.135	.046	.045	-.136
4. Volontersko iskustvo				-	.055	.073	.069	.052	.072	.084	-.057	-.233**	.027	-.099	-.025
5. Izbjegličko iskustvo					-	.098	.161	.279**	.187*	.108	-.044	.040	-.055	-.025	.021
6. Religijska vjerovanja						-	.837**	.617**	.924**	.202*	-.070	-.172*	-.014	-.098	-.055
7. Obredna religioznost							-	.736**	.948**	.201*	.042	-.174*	-.016	-.057	-.049
8. Posljedice religioznosti								-	.841**	.124	.198*	.006	.172*	.151	-.082
9. Religioznost-uk									-	.197*	.046	-.135	.042	-.016	-.067
10. Suosjećanje-uk										-	-.188*	-.344**	-.207*	-.291**	.109
11. Kognitivna komponenta stava											-	.470**	.696**	.857**	-.424**
12. Ponašajna komponenta stava												-	.514**	.778**	-.442**
13. Emocionalna komponenta stava													-	.886**	-.531**
14. Stavovi- uk														-	-.555**
15. Socijalna distanca															-

Napomena: *<.05, **<.01, spol 0=muški; 1=ženski, volontersko iskustvo 0=ne; 1=da, izbjegličko iskustvo 0=ne; 1=da

Iako nije pronađena povezanost između ukupnog rezultata na skali religioznosti i spola, na subskali religijskih vjerovanja dobivena je slaba, ali statistički značajna pozitivna povezanost sa spolom. To znači da djevojke u prosjeku pokazuju veći stupanj religijskih vjerovanja nego mladići. Nadalje, izuzev dimenzije posljedica, negativna je povezanost pronađena između dimenzija i ukupnog rezultata religioznosti te veličine mjesta prebivališta. Drugim riječima, sudionici koji dolaze iz veće sredine manje su religiozni. Pronađena je statistički značajna povezanost izbjegličkog iskustva te ukupne religioznosti i njene dimenzije posljedica na socijalno ponašanje, pri čemu su studenti koji su osobno ili u krugu bližnjih imali iskustvo izbjeglištva u prosjeku bili religiozniji. Što se suosjećanja tiče, očekivano, jedino je spol statistički značajno pozitivno povezan s navedenom varijablom, što znači da su djevojke u prosjeku pokazivale veći stupanj suosjećanja od mladića. S druge strane, ukupan rezultat stavova prema izbjeglicama, kao ni rezultat na dimenzijama stava nije statistički značajno povezan ni s jednom sociodemografskom i kontekstualnom varijablom. Iznimka je pronađena jedino kod negativne povezanosti volonterskog iskustva i ponašajne sastavnice stavova, pri čemu su sudionici koji su tijekom života volontirali pokazivali veću spremnost na prihvatanje izbjeglica. Isto tako, nije utvrđena niti jedna statistički značajna povezanost sociodemografskih obilježja sudionika i izraženosti socijalne distance.

Podaci o povezanosti glavnih varijabli istraživanja pokazuju kako, uz iznimku nepovezanosti s dimenzijom posljedica religioznosti na socijalno ponašanje, postoji vrlo slaba, ali statistički značajna pozitivna povezanost suosjećanja s ukupnom religioznosti i njenim dimenzijama ($p < .05$). Nadalje, iako je potvrđeno da je suosjećanje statistički značajno negativno povezano sa stavovima prema izbjeglicama ($p < .05$), ta je povezanost slaba. Kada se promatraju povezanosti suosjećanja s odvojenim komponentama stavova, iako slaba, najizraženija povezanost je ona s ponašajnom komponentom, potom s kognitivnom komponentom, a najslabija s emocionalnom komponentom stavova. Jednako kao i ukupni rezultat, komponente stava su umjereno negativno povezane sa skalom socijalne distance. Pri tome, najizraženija je povezanost s ponašajnom komponentom stava, dok je s druge dvije komponente povezanost nešto manje izražena. Dakle, što su stavovi prema izbjeglicama pozitivniji, socijalna je distanca manja.

Predviđanje stavova prema izbjeglicama na temelju religioznosti i suosjećanja

Kako bi se ispitaio doprinos religioznosti i suosjećanja u objašnjavanju varijance stavova prema izbjeglicama, provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Prvo je bilo potrebno testirati preduvjete za interpretaciju regresijske analize. Vrijednosti Durbin-Watson testa kretale su se u intervalu od 1 do 3, čime je preduvjet o nezavisnosti reziduala zadovoljen (Field, 2009). Dodatno, vrijednosti mjera kolinearnosti također su se pokazale zadovoljavajućima. Tolerancija svakog od prediktora veća je od 0.2, a vrijednosti faktora zasićenja varijance (VIF) manje su od 10 te im je prosječna vrijednost blizu 1. Na temelju spomenutih vrijednosti može se zaključiti kako problem multikolinearnosti nije prisutan te su preduvjeti za provođenje hijerarhijskih regresijskih analiza zadovoljeni (Field, 2009). Hijerarhijska regresijska analiza je provedena kako bi se ispitaio doprinos sociodemografskih varijabli, religioznosti i suosjećanja u objašnjavanju kriterijske varijable, odnosno stavova prema izbjeglicama. Sociodemografske i kontekstualne varijable uvrštene su kao prediktor u prvi blok, religioznost u drugi blok, dok je suosjećanje uvršteno u treći blok. Rezultati su prikazani u Tablici 5.

Tablica 5. Hijerarhijska regresijska analiza predviđanja ukupnih stavova prema izbjeglicama na temelju sociodemografskih obilježja, religioznosti i suosjećanja

Model	Stavovi prema izbjeglicama	β	t	R^2	ΔR^2	F
1. korak	Spol	-.084	-1.000	.032		.918
	Veličina mjesta	-.098	-1.150			
	Materijalni status	.038	.458			
	Volontersko iskustvo	-.084	-1.001			
	Izbjegličko iskustvo	-.038	-.451			
2. korak	Spol	-.081	-.958	.032	.001	.773
	Veličina mjesta	-.103	-1.178			
	Materijalni status	.039	.472			
	Volontersko iskustvo	-.082	-.972			
	Izbjegličko iskustvo	-.034	-.400			
	Religioznost	-.024	-.278			
3. korak	Spol	-.026	-.313	.104	.072	2.308*
	Veličina mjesta	-.054	-.635			
	Materijalni status	.056	.690			
	Volontersko iskustvo	-.078	-.949			
	Izbjegličko iskustvo	-.006	-.075			
	Religioznost	.030	.348			
	Suosjećanje	-.286**	-3.343			

Napomena: β – beta koeficijent, t – t-test, R^2 – koeficijent multiple determinacije, ΔR^2 – promijenjeni koeficijent determinacije, F – omjer varijanci, * $p < .05$, ** $p < .01$

Kao što je vidljivo, u prvom koraku regresijske analize odabrana sociodemografska i kontekstualna obilježja sudionika ne objašnjavaju statistički značajno varijancu stavova prema izbjeglicama. Uključivanjem religioznosti kao prediktora u drugom koraku nije se objasnio veći udio varijance i model je ostao neznačajan. Uvrštavanjem suosjećanja u trećem bloku model je

postao statistički značajan i njime je objašnjeno ukupno 10.4 % varijance stavova prema izbjeglicama, pri čemu samostalan doprinos suosjećanja u objašnjavanju stavova iznosi 7.2%. Dakle, suprotno očekivanom, jedini samostalan negativni prediktor stavova prema izbjeglicama je suosjećanje. Iako je pretpostavka bila da će suosjećanje biti medijator odnosa religioznosti i stavova prema izbjeglicama, testiranje uloge suosjećanja kao medijatora nije provedeno zbog neznačajne povezanosti religioznosti kao prediktora i stavova kao kriterija. Jednako tako, budući da spol nije značajan prediktor stavova prema izbjeglicama, navedena varijabla nije uvrštena u analizu pri testiranju njene uloge kao potencijalnog moderatora odnosa suosjećanja i stavova. Provedena je dodatna hijerarhijska regresijska analiza u kojoj je kao kriterij uvrštena socijalna distanca. Utvrđeno je kako nijedna od odabranih varijabli, uključujući suosjećanje, nije značajan prediktor socijalne distance.

Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama kod studenata te ispitati razlikuju li se mladići i djevojke u navedenim varijablama. U tu svrhu formulirana su dva problema. Kako bi se odgovorilo na prvi problem o tome postoje li spolne razlike u religioznosti, suosjećanju i stavovima prema izbjeglicama, postavljene su tri hipoteze. Prva govori da će postojati statistički značajna razlika između mladića i djevojaka u religioznosti, pri čemu će djevojke pokazati veći stupanj religioznosti. Jednako tako, prema sljedećoj se hipotezi očekivalo da djevojke pokazuju veći stupanj religioznosti od mladića. Konačno, posljednjom je hipotezom pretpostavljeno nepostojanje razlika u stavovima između mladića i djevojki. Drugim se problemom željelo utvrditi postoji li povezanost i koji je smjer povezanosti religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama. Na temelju prve postavljene hipoteze pretpostavilo se kako će postojati pozitivna povezanost između religioznosti, suosjećanja i pozitivnih stavova prema izbjeglicama, pri čemu će suosjećanje biti medijator povezanosti religioznosti i stavova prema izbjeglicama. Dodatno, uvedena je hipoteza kojom se pretpostavilo da će muški spol u interakciji sa suosjećanjem u većoj mjeri nego ženski spol doprinijeti objašnjavanju stavova. Uz to, uvedene su određene sociodemografske i kontekstualne karakteristike koje su tretirane kao kontrolne varijable u istraživanju.

Za početak je potrebno komentirati deskriptivne podatke o varijablama. Naime, u ovom je istraživanju kao i u prethodnima u kojima je na uzorku hrvatskih studenata korištena inačica Upitnika religioznosti uočeno kako su studenti umjereno religiozni (Buljan, 2017; Matić, 2014;

Stiplošek, 2002). Pritom je važno naglasiti kako je dobivena vrlo visoka povezanost između dimenzije obredne religioznosti i dimenzije religijskih vjerovanja. Objašnjenje toga može biti to da su Hrvati tradicionalno religiozni narod, što znači da su internalizirana vjerovanja i osjećanja o Bogu usko povezana s pohađanjem Crkve i uz nju vezanih obreda i sakramenata. Takav crkveno orijentiran tip religioznosti čvrsto je vezan uz naciju i obitelj i posredovan obiteljskom socijalizacijom (Marinović-Bobinac, 2005). No, činjenica da je uzorak u ovom istraživanju relativno heterogen na varijabli religioznosti upućuje kako su se studenti međusobno razlikovali u stupnju religioznosti te da ima onih koji su više, kao i onih koji su manje tradicionalno religiozno orijentirani. Dodatno, dobivena ispodprosječna vrijednost na dimenziji posljedica religioznosti na socijalno ponašanje ukazuje kako se studenti ne pridržavaju čvrsto načela vjere odnosno da nisu u potpunosti internalizirali propisana pravila i dogme. Dobivena vrijednost je indikativna jer upućuje na manju zastupljenost netolerantnosti i isključivosti prema pripadnicima druge vjere i nereligioznim osobama, neovisno o vlastitim religijskim uvjerenjima.

Nadalje, uvidom u varijablu suosjećanja uočeno je kako se studenti većinom procjenjuju iznadprosječno suosjećajima te im se pritom odgovori međusobno vrlo malo razlikuju. Na engleskom uzorku studentica sestinstva (primanja) korištenjem istog upitnika kao u ovom istraživanju dobiveni su slični rezultati, gdje su studentice u prosjeku pokazivale visok stupanj suosjećanja (Beaumont, Durkin, Hollins-Martin i Carson, 2016). To je razumljivo s obzirom na to da je u središtu posla liječnika briga o dobrobiti pacijenata i razumijevanje njihove patnje, a pacijenti ističu suosjećanje kao jednu od najvažnijih kvaliteta liječnika (Strasser i sur., 2005). Istraživanja sustavno potvrđuju kako veći stupanj suosjećanja pridonosi većem zadovoljstvu pomaganju drugima na radnom mjestu, kao i izraženijoj senzibilnosti prema drugima koji pate. Jednako tako, suosjećanje djeluje kao zaštitni faktor od nastajanja suosjećajnog zamora ili sagorijevanja na poslu (Grubić i Sedmak, 2018; Duarte i Pinto-Gouveia, 2017). U ovom su istraživanju sudjelovali studenti prosječne dobi od 21 godine, za koje se može pretpostaviti da se kroz profesionalni rad još nisu susretali s iznimno stresnim situacijama koje bi kumulativnim djelovanjem mogle dovesti do sagorijevanja ili suosjećajnog zamora. Moguće da faktori poput ovog utječu na izvješćivanje o visokom suosjećanju studenata.

Kada su u pitanju stavovi prema izbjeglicama, iako se međusobno razlikuju, studenti u prosjeku pokazuju umjereno pozitivne stavove, kako na pojedinim komponentama, tako i na ukupnoj mjeri stava. Ovaj nalaz ne replicira prethodno dobivene na uzorku mlađih dobnih skupina u Hrvatskoj, gdje su dobiveni negativniji stavovi. Tako su, primjerice, Župarić-Iljić i Gregurović (2012) provele istraživanje na studentima Zagrebačkog sveučilišta i pronašle kako

studenti percipiraju tražitelje azila zdravstveno-ekonomskom, društvenom i kulturnom prijetnjom. Čarija (2016) je na učenicima završnih razreda zadarskih srednjih škola dobila sličan nalaz. No, u navedenim su se istraživanjima ispitivali stavovi prema tražiteljima azila, što može biti uzrok različitih rezultat. Naime, među tražitelje azila svrstavaju se oni pojedinci koji putem legalnih kanala traže zaštitu i trajni smještaj u nekoj državi, što podrazumijeva dostupnost zdravstvenih i socijalnih usluga, kao i priliku za zapošljavanje. U takvim je okolnostima veća vjerojatnost da će se tražitelje azila, a ne izbjeglice, percipirati prijetnjom. Pal (2004; prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) navodi percepciju realnog sukoba između tražitelja azila i domaćeg stanovništva oko, naprimjer, ograničenog broja radnih mjesta, jednim od objašnjenja negativnih stavova. Uz to, Hrvatska je kulturalno homogena zemlja zbog čega će se tražitelje azila u većoj mjeri percipirati kulturalnom i društvenom prijetnjom nego što je slučaj s izbjeglicama s kojima većina ljudi nema kontakt tijekom njihovog kratkog boravka u državi. Moguće je da su pozitivni stavovi dobiveni u ovom istraživanju rezultat ciljne grupe koja je bila objekt stava. No, dobivene je nalaze nemoguće u potpunosti uspoređivati s prethodno spomenutima jer je u ovom istraživanju korištena druga mjera stavova. Iako primijenjeni upitnik sadrži čestice koje upućuju na percepciju izbjeglica kao prijetnje, čestice nisu grupirane s obzirom na vrstu prijetnje, stoga je uspoređivanje s prethodnim nalazima ograničeno.

Potom, kako bi se provjerila spremnost studenata na ostvarivanje različitog stupnja bliskosti s izbjeglicama, uvedena je skala socijalne distance. Skala ujedno može biti pokazatelj spremnosti na integriranje izbjeglica u društvo u slučaju kad bi zatražili azil. Ovdje je pronađeno da studenti izražavaju nizak stupanj socijalne distance i u prosjeku su spremni prihvatiti izbjeglicu susjedom u svojoj ulici. Ovaj nalaz upućuje na nešto veću distancu nego u prethodnom istraživanju gdje je na populaciji punoljetnih građana Zagreba pronađen nizak stupanj izraženosti socijalne distance prema izbjeglicama ($M=5.9$, $SD=1.43$). Naime, Carević, Hrestak, Pećnik i Roca (2016) su korištenjem jednake skale sa sedam stupnjeva bliskosti kao u ovom istraživanju dobile da su sudionici u prosjeku spremni prihvatiti izbjeglicu prijateljem te su na svim razinama u većem postotku davali potvrdne odgovore nego u ovom istraživanju. Dobiveni je nalaz ovog istraživanja neočekivan jer istraživanja pokazuju kako dob i stupanj obrazovanja doprinose stavovima tako da mlađi sudionici te oni s višim obrazovanjem pokazuju nižu razinu društvene distance (Čačić-Kumpes, Gregurović, Kumpes, 2012) te su općenito manje skloni ksenofobiji i predrasudama (CMS, 2017). U skladu s tim nalazima za pretpostaviti je da će studenti u ovom istraživanju koji se obrazuju za zanimanje koje odlikuje humanost pokazivati veću spremnost na bliskost nego građani Zagreba koji su sociodemografski

heterogeniji. Jedan od mogućih uzroka uočenog manjeg stupnja socijalne distance građana Zagreba proizlazi iz toga da je ono provedeno individualno, a ne grupno kao u ovom istraživanju, što može utjecati na veći stupanj davanja socijalno poželjnih odgovora. No, pri tumačenju rezultata ovog istraživanja potrebno je uzeti u obzir da je osam sudionika isključeno iz obrade zbog nepopunjene ili nelogično popunjenje skale socijalne distance (označenih svih sedam ponuđenih odnosa). Jedno od mogućih obrazloženja je nedovoljna koncentracija ili nerazumijevanje zadatka. No, moguće je i da su studenti s namjerom ostavili skalu nepopunjenu kako ne bi otvoreno iskazali predrasude i nespremnost na prihvaćanje izbjeglica i tako se pokazali u negativnom svjetlu. Dodatno, studenti ovog istraživanja su u većem stupnju pokazali sklonost prihvatiti izbjeglicu radnim kolegom nego državljaninom svoje države, iako poslovna suradnja podrazumijeva viši stupanj bliskosti nego sudržavljanstvo. Mogući uzrok takvog odstupanja odgovora ima svoju povijesno-ekonomsku osnovu. Naime, dugogodišnja je tradicija da se u RH školuju budući liječnici iz prijašnjih nesvrstanih zemalja, iz kojih danas dolaze izbjeglice. Uz to, dio mladih ima namjeru zaposliti se u drugim državama EU nakon školovanja, što uključuje suradnju s kolegama različitih kulturalnih pozadina.

U svrhu odgovaranja na prvi problem istraživanja o spolnim razlikama u varijablama korišteni su t-testovi. Za razliku od drugih istraživanja u kojima je na studentima korišten Upitnik religioznosti (Stiplošek, 2002; Matić, 2014), rezultati ovog istraživanja nisu potvrdili pretpostavku da će djevojke biti religioznije od mladića. Pritom je jedina iznimka veći stupanj religijskih vjerovanja kod djevojki, što je u skladu s prethodno dobivenim nalazima (Buljan, 2017). S druge strane, pretpostavka da će djevojke u većem stupnju od mladića pokazivati suosjećanje potvrđena je. No, rezultate je potrebno interpretirati s oprezom budući da izračunati d-indeks pokazuje na neprimjetan učinak te razlike ($d=0.04$), odnosno da se distribucije odgovora mladića i djevojki preklapaju. Potom, kao što je pretpostavljeno, stavovi prema izbjeglicama dobiveni na skali stavova kao i skali socijalne distance jednaki su kod mladića i djevojaka. Ovi nalazi upućuju kako je uzorak u ovom istraživanju, za razliku od onih u drugim istraživanjima homogeniji na svim mjerenim varijablama, što se dijelom može objasniti time da su sudionici bili studenti medicine. Župarić-Iljić i Gregurović (2012) pronalaze negativnije stavove prema tražiteljima azila kod studenata prirodnih i tehničkih usmjerenja u odnosu na studente društveno-humanističkih usmjerenja. Razlog tomu može biti specifičnost znanstvenog područja, pri čemu se studenti društveno-humanističkih usmjerenja tijekom formalnog obrazovanja u većoj mjeri bave društveno-političkim problemima, što pridonosi mijenjanju stavova tijekom suočavanja s drukčijim mišljenjima. Dodatno, prema teoriji socijalnih uloga (Eagly, 1987; prema Archer, 2004) prema djevojčicama i dječacima se tijekom odrastanja ne

postupa na isti način i u skladu s tim se razvijaju različita očekivanja o tome kako se oni trebaju ponašati. Tako se od dječaka očekuje da budu dominantni, asertivni i snažni, dok djevojčice trebaju biti nježne i usmjerene na brigu prema drugima. Studij Medicine zahtjeva visoku razinu intelektualnih sposobnosti uz koju se vežu i određene ne-kognitivne osobine poput otvorenosti za iskustva i dominantnosti, koje se socijalizacijski tipično pripisuju muškarcima, kao i savjesnost i toplina koje se vežu uz žensku rodnu ulogu. Moguće da studenti tijekom života nisu preuzeli tradicionalnu socijalnu ulogu, zbog čega nisu dobivene spolne razlike u mjerenim varijablama. Sličan se uzrok može pripisati visokom samoprocijenjenom suosjećanju i pozitivnijim stavovima, neovisno o stupnju religioznosti i spolu. No, da bi se moglo zaključiti da je to uzrok, potrebno je u budućim istraživanjima uvesti varijable koje bi mjerile navedene osobine ličnosti na većem uzorku nego što je u ovom istraživanju.

Nadalje, drugom je hipotezom pretpostavljeno da će veći stupanj religioznosti biti povezan s većim suosjećanjem te pozitivnijim stavovima prema izbjeglicama, ali će povezanost religioznosti i stavova biti pod utjecajem suosjećanja koje ima učinak na obje varijable. Potvrđeno je da su religiozniji studenti u prosjeku iskazivali veći stupanj suosjećanja. Ovaj je nalaz u skladu s onim dobivenim u prethodnim istraživanjima. Naprimjer, Steffen i Masters (2005) su utvrdili pozitivnu povezanost suosjećanja i religioznosti na mjeri intrinzične religioznosti. Isto tako, Shepperd, Miller i Smith (2015) pronalaze da pojedinci sa snažnijom religijskom identifikacijom u većoj mjeri iskazuju suosjećanje. Nadalje, pronađena je očekivana povezanost između suosjećanja i stavova prema izbjeglicama, pri čemu su suosjećajniiji studenti imali pozitivnije stavove. No, iako postoji umjerena povezanost između stavova prema izbjeglicama i socijalne distance, povezanost između suosjećanja i socijalne distance nije pronađena, zbog čega regresijska analiza nije pokazala značaj suosjećanja kao prediktora socijalne distance. Točnije, iako su se gotovo svi studenti procijenili vrlo suosjećajnim, u prosjeku su izražavali umjeren stupanj socijalne distance. Točniji uvid bi se mogao dobiti ukoliko bi sudionici bili heterogeniji na varijabli suosjećanja, zbog čega bi se različiti stupnjevi suosjećanja potencijalno mogli povezati s većom ili manju izraženošću socijalne distance. Naime, suosjećanje bi kroz mehanizam prepoznavanja patnje izbjeglica trebalo rezultirati izražavanjem brige za njihovu dobrobit i željom za olakšavanjem patnje, pa je za očekivati da će povezanost suosjećanja i socijalne bliskosti biti izražena, što nije dobiveno u ovom istraživanju. Gotovo 80% studenata izjavilo je da ne bi moglo biti u bračnom srodstvu s izbjeglicom, a oko 40% ne bi pristalo biti prijatelj izbjeglici. Uzrok tome leži u predrasudama i ksenofobiji koje se dijelom vežu uz manjak znanja javnosti o uzrocima i tijeku izbjegličke krize. Naime, izbjeglička je kriza sveprisutna tema, ali je pretpostavka da je tek manji broj ljudi

imao izravno iskustvo s izbjeglicama. Glavni izvor informiranja predstavljaju mediji, pri čemu je dio medija o problemu izvještavao senzacionalistički, ne uzimajući u obzir političko-društveno-ekonomsku kompleksnost cijelog procesa (CMS, 2017). Tako površno prikazivanje informacija, među kojima su nerijetko isticani primjeri terorističkih napada u Europi, zasigurno doprinose razvijanju straha i nepovjerenja javnosti. Uz to, političari u svojim nastupima zagovaraju važnost korištenja dostupnih resursa u svrhu zaštite građana u slučaju negativnih događaja, što dijelu ljudi osim straha može izazvati i osjećaj nezadovoljstva zbog dijeljenja ograničenih resursa. Razumljivo kako je u takvim okolnostima manja vjerojatnost da će ljudi percipirati izbjeglice kao grupu kojoj je potrebno olakšati patnju i biti suosjećajni prema njima. Pommier (2010) ističe kako usredotočena svjesnost djeluje kao platforma za razvoj osjećaja dobrote i povezanosti s drugim ljudima. Stoga, ukoliko osoba ne uspije doći u takvo stanje svijesti koje usmjerava pažnju prema okolini s neprosuđivačkim stavom, neće moću vidjeti sličnost između sebe i pripadnika druge grupe i premostiti percipiranu razliku. Hubbard (2005) uvodi „NIMBY- not in my backyard“ („ne u mom dvorištu“) retoriku, prema kojoj se stavovi o nekom objektu manifestiraju tolerirajućim sve dok postoji mogućnost socijalne distance od tog objekta u bližoj okolini ispitanika. Vodeći se tom retorikom, moguće da studenti pokazuju suosjećanje i tolerantnost u okolnostima kad ne postoji mogućnost kontakta s izbjeglicama, kao što je većinom slučaj u Hrvatskoj. S druge strane, samoprocijenjeno suosjećanje nije značajno u slučaju kad se ispituje spremnost na integraciju izbjeglica u društvo, gdje predrasude nadvladaju osjećaj dobrote, usredotočene svjesnosti i zajedništva koji zajedno djeluju kako bi se manifestiralo suosjećanje. U prilog tome ide dobivena umjerena povezanost socijalne distance i stavova prema izbjeglicama.

Potom, suprotno od očekivanog, analiza je pokazala da zastupljenost i intenzitet ukupnih stavova prema izbjeglicama nisu povezani s ukupnim stupnjem religioznosti studenata. Nepovezanost religioznosti i stavova dijelom se može pripisati sociodemografskim obilježjima sudionika. Naime, istraživanja provedena u Hrvatskoj dosljedno pokazuju da su materijalni status i veličina mjesta prebivališta prediktori religioznosti i stavova prema imigrantima, pri čemu osobe lošijeg materijalnog statusa, kao i one koje dolaze iz manjih sredina, pokazuju negativnije stavove te su ujedno religiozniji (Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012; Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan 2010). U ovom je istraživanju tek 2% studenata svoj materijalni status procijenilo nešto ili vrlo lošijim od prosjeka, a oko 20% njih porijeklom je sa sela dok su ostali iz grada. To pokazuje da je uzorak homogen po relevantnim korelatima stavova i religioznosti. Kad bi se uključio veći broj sudionika koji se međusobno više razlikuju po navedenim obilježjima, moguće je da bi dobiveni

rezultati bili drugačiji. Isto tako, nepovezanost religioznosti i stavova mogla bi se objasniti time da stupanj religioznosti ne odražava nužno i tip, odnosno zrelost religioznosti. Naime, zrela je religioznost rezultat osobnih traganja pojedinca za otkrivanjem istine koju u sebi sadrže sve religije, a zrelo religiozni pojedinac je osoba koja je tolerantna i otvorena za spoznaje drugih religija (Leak i Randall, 1995; prema Popović, 2003). Kao što je u uvodu napomenuto, neki autori sugeriraju da se uz predrasude vežu dogmatična uvjerenja koja u jednakoj mjeru mogu biti izražena kod religioznih i kod nereligioznih osoba (Kossowska, Czernatowicz-Kukuczka i Sekerdej, 2016). Spomenuta uvjerenja odražavaju netolerantnost na neizvjesnost, a susret s izbjeglicama koje imaju drukčije kulturalno porijeklo u odnosu na homogeno hrvatsko stanovništvo može biti izvor neizvjesnosti koji dovodi do negativnih stavova. Šram (2010; prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) ističe da su u hrvatskom kontekstu kulturalno orijentirana objašnjenja odnosa imigranata i domaćeg stanovništva dominantna. Pitanje nacionalnoga kulturnog identiteta i integriteta pridonosi objašnjavanju stavova prema izbjeglicama. U ovom istraživanju nije se kontrolirao kulturalni identitet, odnosno važnost koju sudionici pridaju pripadnosti svojoj kulturi uz isključivost pripadnika drugih kultura. Kulturalni identitet usko je vezan uz nečije političko opredjeljenje i religijski identitet. Altemeyer i Hunsberger (1992) pronalaze veći stupanj predrasuda kod religijskih fundamentalista, kao i veću sklonost autoritarnom mišljenju, etnocentrizmu i homofobiji u odnosu na pojedince koji se identificiraju umjereno ili nereligioznima. Istraživanja stavova domaćeg stanovništva pokazuju da upravo uvjereni vjernici, kao i oni koji se pozicioniraju desno u većoj mjeri percipiraju imigrante prijetnjom (Čarija, 2016; Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Dakle, konzervativni stavovi koji se odražavaju kroz nacionalni i vjerski identitet te političko opredjeljenje mogli bi objasniti odnos religioznosti i stavova prema izbjeglicama.

Zbog svega spomenutog, nije začuđujuće što regresijska analiza nije pokazala doprinos sociodemografskih varijabli i religioznosti u objašnjavanju stavova prema izbjeglicama kao što je bilo očekivano. Suosjećanje je, s druge strane, samostalno objasnilo dio varijance stavova, ali se nije moglo pokazati medijatorom odnosa religioznosti i stavova budući da religioznost nije bila samostalan prediktor prije uključivanja suosjećanja. Jednako tako, nije potvrđena pretpostavka o moderacijskom učinku spola u odnosu suosjećanja i stavova prema izbjeglicama.

Nedostaci istraživanja i implikacije za buduća istraživanja

U ovom su istraživanju uočeni određeni nedostaci kojima se mogu pripisati dobiveni rezultati. Glavni metodološki nedostatak je mali uzorak koji je homogen na određenim varijablama, što se potencijalno odrazilo na izostanak spolnih razlika kod korištenih t-testova, kao i malom udjelu objašnjene varijance stavova prema izbjeglicama. Kao što je prethodno rečeno, uobičajena sociodemografska obilježja koja se povezuju s religioznošću i stavovima prema izbjeglicama, ponajviše veličina mjesta prebivališta i materijalni status sudionika, u ovom su istraživanju homogena. Isto tako, kada bi se kontrolirale varijable nacionalnog identiteta i političkog opredijeljenja sudionika, u većoj bi se mjeri mogli objasniti rezultati na mjerama stavova prema izbjeglicama i religioznosti. Također, bilo bi korisno uvesti varijablu kojom bi se provjerilo koji je glavni izvor informiranja o izbjeglicama te njegov učinak na stavove. Dakle, u budućim bi se istraživanjima trebalo razmotriti uvođenje dodatnih sociodemografskih obilježja na većem uzorku kako bi rezultati bili interpretabilniji. Nadalje, bilo bi poželjno uz primijenjeni Upitnik religioznosti uvesti dodatni kojim bi se procjenjivala zrelost religioznosti. Primjer takve skale koja je prilagođena hrvatskom kontekstu je Skala zrelosti religioznosti (Ćubela Adorić, 2004). Tako bi se dobio jasniji uvid u odnos religioznosti i stavova prema izbjeglicama. Isto tako, kao mjera suosjećanja korištena je Skala suosjećanja koja u izvornom obliku ima šest dimenzija. No, na uzorku u ovom istraživanju faktorskom analizom nije potvrđena šestofaktorska struktura, što ukazuje na ograničenu interpretabilnost dobivenih rezultata. Moguće da je uzrok homogenosti uzorka na varijabli suosjećanja upravo primijenjena skala, a ne stvarna sličnost u stupnju suosjećanja među studentima. No, kao što je u uvodu rečeno, empirijsko istraživanje suosjećanja i dalje je u početnoj fazi, stoga bi dobiveni nalaz ovog istraživanja mogao biti poticaj za daljnji razvoj skala za njegovo mjerenje. Bilo bi korisno na hrvatskom uzorku provjeriti psihometrijske karakteristike skale suosjećanja s obzirom na neku od validiranih i uobičajeno korištenih mjera empatije kako bi se uočile sličnosti i razlike među njima. Potom, veća razina predrasuda iskazana na skali socijalne distance u odnosu na skalu stavova prema izbjeglicama, kao i udio nepopunjenih skala socijalne distance, pokazuje da studenti možda nemaju toliko pozitivne stavove koliko su motivirani tako se prikazati. Ipak se radi o socijalno osjetljivoj temi, stoga ne bi bilo začuđujuće da su bili skloni davanju socijalno poželjnim odgovora. Kako bi se taj problem uklonio, u budućim bi istraživanjima bilo poželjno uvesti neku od implicitnim mjera stavova i tako dobivene rezultate usporediti s rezultatima na skalama eksplicitnih stavova, kakve su primijenjene u ovom istraživanju. Naime, moderne predrasude uključuju nepredrasudno ponašanje prema drugima, uz istovremeno zadržavanje predrasudnih stavova u sebi, zbog čega ih je teško uočiti primjenom eksplicitnih mjera stavova (Dovidio, Kawakami, Johnson, Johnson i Howard, 1997). Dodatno,

u ovom istraživanju sudionici su bili studenti medicine, a istraživanje je provedeno na njihovom fakultetu. U takvim okolnostima je moguće da je kod sudionika u većoj mjeri bio zastupljen stručni nego osobni identitet, zbog čega su studenti s namjerom ili bez nje potisnuli privatno mišljenje kroz davanje socijalno poželjnih odgovora. Ukoliko bi se istraživanje provelo on-line u njima prirodnijoj okolini, moguće da bi osobni identitet bio salijentniji zbog čega bi davali drukčije odgovore.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos religioznosti, suosjećanja i stavova prema izbjeglicama kod studenata te ispitati razlikuju li se mladići i djevojke u navedenim varijablama. Rezultati su pokazali kako postoji pozitivna povezanost religioznosti i suosjećanja te suosjećanja i pozitivnijih stavova prema izbjeglicama. Suprotno očekivanom, nije utvrđena povezanost religioznosti i stavova, niti suosjećanja i socijalne distance. Provedena hijerarhijska regresijska analiza nije potvrdila da je religioznost prediktor stavova prema izbjeglicama, kao ni to da je suosjećanje medijator odnosa religioznosti i stavova. Jednako tako, regresijskom analizom nije potvrđeno da će spol u interakciji sa suosjećanjem biti prediktor stavova prema izbjeglicama. Nadalje, suprotno od pretpostavke da će djevojke biti religioznije od mladića, osim na dimenziji religijskih vjerovanja nije pronađena statistički značajna razlika među njima. S druge strane, potvrđeno je da ne postoje spolne razlike u stavovima prema izbjeglicama i socijalnoj distanci, kao i to da će djevojke pokazivati veći stupanj suosjećanja od mladića. S obzirom na nedostatke i nedovoljan broj istraživanja u ovom području, potrebno je provesti dodatna istraživanja kako bi se dobio bolji uvid u odnos između navedenih pojava.

Literatura

- Allport, G.W. (1954): *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Archer, J. (2004). Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review. *Review of General Psychology*, 8(4), 291-322.

- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2002). *Socijalna psihologija*. Zagreb: MATE d.o.o.
- Altemeyer, B. i Hunsberger, B.E. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113–133.
- Beaumont, E., Durkin, M., Hollins-Martin, C.J. i Carson, J. (2016). Compassion for others, self-compassion, quality of life and mental well-being measures and their association with compassion fatigue and burnout in student midwives: A quantitative survey. *Counselling & psychotherapy research*, 16(1), 15-23.
- Bloom, S. (2007). Attitudes towards immigrants and immigration. U B. Mathisen (ed.), *Immigration and immigrants 2006, Statistical Analyses 87, Statistics Norway* (str. 125-137).
- Bogardus, E.S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research*, 17, 265–271.
- Bošnjak, M., Grgić, I., Lovaković, I., Marković, M., Mataja, V. i Stojak, S. (2016). *Upitnik stavova prema izbjeglicama*. Neobjavljeni istraživački rad. Osijek: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Brown, R. (2006). *Grupni procesi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Buljan, Z. (2017). *Odnos religioznosti, samokontrole i agresivnosti*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Carević, S., Hrestak, I., Pećnik, A. i Roca, T. (2016). *Tko podržava dolazak izbjeglica u Hrvatsku? Odrednice stavova i socijalne distance prema izbjeglicama te preferirani oblici akulturacije izbjeglica kod građana Zagreba*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Centar za mirovne studije (2017). Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj u 2017. Istraživački izvještaj. Dostupno na: <https://www.cms.hr/>
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 42, 305-336.
- Čarija, A. (2016). *Stavovi učenika završnih razreda srednjih škola u Zadru prema tražiteljima azila u Hrvatskoj*. Završni rad. Zadar: Odjel za sociologiju.
- Ćorić, Š.Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ćubela Adorić, V. (2004). Skala zrelosti religioznosti. U Proroković, A., Lacković-Grgin, K., Ćubela Adorić, V. i Penezić, Z. (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.2*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Dalai Lama (1995). *The power of compassion*. San Francisco, CA: Thorsons.

- Davis, M. (1994). *Empathy: A social psychological approach*. Madison, WI: Brown and Benchmark.
- Donahue, M.J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419.
- Dovidio, J.F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson B. i Howard, A. (1997). On the Nature of Prejudice: Automatic and Controlled Processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33, 510-540.
- Dragun, A. (2001). *Povezanost religiozne orijentacije, seksualnosti i prosocijalnosti*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za psihologiju.
- Duarte, J. i Pinto-Gouveia, J. (2017). The role of psychological factors in oncology nurses' burnout and compassion fatigue symptoms. *European journal of oncology nursing*, 28, 114-121.
- Elshaug, C. i Metzger, J. (2001). Personality attributes of volunteers and paid workers engaged in similar occupational tasks. *The Journal of Social Psychology*, 141, 752-763.
- Field, A.P. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (third edition). London: Sage Publications.
- Franc, R., Šakić, V. i Kaliterna-Lipovčan, Lj. (2010). Percipirane posljedice doseljavanja i stav prema doseljavanju. *Društvena istraživanja*, 19(3), 421-440.
- Gilbert, P. (Ed.). (2005). *Compassion: Conceptualisations, research, and use in psychotherapy*. New York: Routledge.
- Glaser, A. (2005). *A call to compassion: Bringing Buddhist practices of the heart into the soul of psychology*. Berwick, Maine: Nicolas-Hays, Inc.
- Glock, C.Y. i Stark, R. (1962). On the study of religious commitment. *Religious Education*, 53(4), 98-100.
- Grubić, M. i Sedmak, M. (2018). *Profesionalni stres liječnika u jedinicama intenzivne skrbi novorođenčadi*. Zbornik radova za medicinske sestre XXXV. Hrvatska proljetna pedijatrijska škola Split.
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Rackham, D. D., i Olsen, J. A. (2012). Religiosity and adolescent empathy and aggression: The mediating role of moral identity. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4, 237-248.
- Hubbard, P. (2005) Accommodating otherness: antiasylum centre protest and the maintenance of white privilege. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, 52–65.

- Jašić, O., Hodžić, Đ. i Selmanović, S. (2012). Utjecaj religijskog statusa i kvalitete života na konzumaciju alkohola među studentskom populacijom Sveučilišta u Tuzli. *Europski časopis za bioetiku*, 3(5), 123.-137.
- Juzbašić, M. i Hlupić, T.V. (2015). Osobine ličnosti i motivi za volontiranje. *Psihologijske teme*, 24(2), 279-304.
- King, H.R., Jackson, J.J., Morow-Howell, N. i Oltmanns, T.F. (2014). Personality accounts for the connection between volunteering and health. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 63, 64-72.
- Kirkpatrick, L.A. (1993). Fundamentalism, Christian Orthodoxy, and Intrinsic Religious Orientation as Predictors of Discriminatory Attitudes. *Journal of scientific study of religion*, 32(3), 256-268.
- Kirkpatrick, L.A. i Hood, R.W. (1989). Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation: the Boone or Bane of Contemporary Psychology of Religion? *Journal of scientific study of religion*, 29(4), 442-446.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (second edition). New York: Guilford Press.
- Kossowska, M., Czernatowitz-Kukuczka, A. i Sekerdej, M. (2016). Many faces of dogmatism: Prejudice as a way of protecting certainty against value violators among dogmatic believers and atheists. *British Journal of Psychology*, 108(1), 127-147.
- Ljubotina, D. (2015). *Psihologija religioznosti – mjerenje i istraživanja*. FF press, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Marinović-Bobinac, A. (2005). Dimenzija religioznog iskustva u Hrvatskoj: „šapat anđela“ iz sociologijske perspektive. *Sociologija sela*, 168(2), 339-370.
- Marinović-Bobinac, A. (1995). Neekvena religioznost u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja: časopis za opće društvena pitanja*, 4(6), 853-866.
- Marinović-Jerolimov, D. (2004). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004: između kolektivnoga i individualnoga. *Sociologija sela*, 168(2), 303-338.
- Matić, K. (2014). *Odnos religioznosti i zadovoljstva životom kod studenata*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Neff, K. D. (2003b). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-101.
- Petz, B. i sur. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Pommier, E.A. (2010). *The compassion scale*. Dissertation. Austin. The University of Texas at Austin: Department of Educational Psychology.

- Popović, A. (2003). *Autoritarnost i različiti pokazatelji religioznosti kod studenata*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Saslow, L.R., Willer, R., Feinberg, M., Piff, P.K., Clark, K., Keltner, D. i Saturn, S.R. (2013). My brother's keeper?: Compassion predicts generosity more among less religious individuals. *Social Psychological and Personality Science*, 4, 31–38.
- Schweitzer, R., Perikoulidis, S.A., Krome, S.L. i Ludlow, C.N. (2005). Attitudes towards Refugees: The Dark Side of Prejudice in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 57(3), 170-179.
- Shepperd, J.A., Miller, W.A. i Tucker-Smith, C. (2015). Religiousness and Aggression in Adolescents: The Mediating Roles of Self-Control and Compassion. *Aggressive Behavior*, 41, 608-621.
- Spilka, B., Hood, R.W.Jr. i Gorsuch, R.L. (1985). *The psychology of religion. An empirical approach*. Englewood Cliffs, N. J. (Prentice Hall).
- Steffen, P.R. i Masters, K.S. (2005). Does compassion mediate the intrinsic religion-health relationship? *Annals of Behavioral Medicine*, 30(3), 217-224.
- Stephan, W.G., Renfro, C.L., Esses, V.M., Stephan C.W. i Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 1-19.
- Stephan, W.G. i Stephan, C.W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. U: S. Oskamp (Ur.), *Reducing prejudice and discrimination*. Mahwah, NJ:Lawrence Erlbaum.
- Stiplošek, D. (2002). *Povezanost religioznosti, samopoštovanja i lokusa kontrole*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Strasser, F., Palmer, J.L., Willey, J., Shen, L., Shin, K., Sivesind, D., Beale, E. i Bruera, E. (2005). Impact of physician sitting versus standing during inpatient oncology consultations: Patients' preference and perception of compassion and duration. A randomized controlled trial. *Journal of Pain and Symptom Management*, 29(5), 489-497.
- United Nations High Commissioner for Refugees (1951). *Convention and Protocol relating to the status of refugees*. Geneva.
- Vučković, D. I Bošnjaković, J. (2016). Empatija, suosjećanje i milosrđe: psihološke i teološke perspektive. *Bogoslovna smotra*, 86(3), 731-756.
- Wispe, L. (1991). *The psychology of sympathy*. New York: Plenum Press.
- Yan, Y. (2012). *Compassionate responses toward victims: Do perceived innocence, proximity and seriousness matter?* Dissertation. The University of Alabama: Department of Communication.

- Zapata-Barrero, R. (2009). Policies and public opinion towards immigrants: the Spanish case. *Ethnic and Racial Studies*, 32(7), 1101-1120.
- Župarić-Iljić, D. i Gregurović, M. (2012). Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 22(1), 41-62.